1937

1687–1937

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

М. Бутович

Ч. 5.

Oplata pocztowa uiszczona gotówką.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
IX. Річник
ЧИСЛО 5 ТРАВЕНЬ 1937

ПРИСЯГА ВИШКОЛУ С. С. У СТАРОКОСТЯНТИНОВІ В ПРИЯВІ ГОЛ. ОТАМАНА С. ПЕТЛЮРИ ВОСЕНІ 1919 Р.
Світлина з Історії Січових Стрільців „Золоті Ворота", якої друк закінчує саме Видавництво „Червона Калина".

Ф. Невестюк

ПАРТИЗАНИ

Од ранку гомонить діброва
І соннопрійну тишу будить...
Вози в діброві, коні, люди...
В кущах притишена розмова...

Там дим снується на поляні
І клубиться гаряча пара,
І піт зливає кашовара,
І ряд кітлів стоїть на грані.

Ліс гомонить, але узлісся
Обставлене скрізь вартовими.
У сиву даль, що перед ними,
Їх бистрий зір глибоко врісся.

А глянь туди — в сумежні села
Помчали звідуни на конях...
Вернувсь один... Остроги дзвонять...
А новина? Сумна? Весела?

Пронісся лісом, наче вихор,
І прожогом до отамана.
І слухає його поляна,
Ніхто ні шепне... Тихо-тихо...

І грімко в тишу: „Гей на коні!" —
Паде приказ від отамана
(Вже сонце гасло у туманах
І вечір був на небосклоні.)

І на приказ у тім моменті
На конях триста їх сиділо.
Готові були вже на діло
Шаблі, рушниці, кулемети.

Приказ: „Вперед! В село! Там ворог!
Без вистрілу взяти заставу!"
І триста їх у бій по славу
Погнало блискавкою скоро.

На конях поскакали рвійно:
„Завчасно ще кувать кайдани"
— — — — — — —
Ворожі штаби неспокійно:
„В околиці десь партизани".

Військова нарада в кабінеті ґенерального секретаря Порша дня 18. (5. ст. ст.) січня 1918 р.

За спогадами ґен. хор. О. Козьми подав полк. *Михайло Середа.*

На початках січня 1918 р. по вулицях Києва кружляли два самоходи, в яких де-кількох невиразної національности панків підносили час від часу до гори величезні афіші з написами: — Геть з Петлюрою! Геть з Винниченком! Стрічні подорожні проходили мовчки, не переймаючись тим опозиційним запалом, який мали викликати афіші.

В ті часи людність Києва значно збільшилася на росіян, бо 70—80% російського старшинського корпусу, з огляду на режім, що панував під большевиками, примушені були тікати до гостинного Києва. Для них „якийсь там земгусар" Петлюра, який не посідав високої старшинської кваліфікації і досить настірливо репетував про незалежність „хохландії", — на свому становищі загрожував вдячній базі (якою була Україна) і формуванням добровольчої Білої Армії. З російськими старшинами солідаризувалися місцеві робітники, незаможні мешканці, вулична голота, жебраки. Всі, що були розаґітовані і заохочені большевиками до легкої наживи, залічали С. В. Петлюру до злих ґеніїв; вважали його за того звіря, який, поклавшись на сіні, і сам не їсть його і іншим не дозволяє. Наша інтеліґенція (в більшості) теж трималася тої думки, що націоналістам не було чого роздувати кадила і що С. В. Петлюра... трохи переборщив у спільнім кітлі двох братніх народів. Взагалі, в кінці грудня громадська опінія була проти С. В. Петлюри. Довідавшись про ворожі настрої „киян" і „некиян" С. В. Петлюра склав дімісію. Центральна Рада доручила його обовязки М. Поршові.

Довго застановлятися про цю подію не прийшлося, бо в Києві і поза Києвом розпочиналися бойові пригоди. Ґенеральний Секретар М. Порш, відчуваючи небезпеку для Києва, запросив на день 18-го січня співпрацівників зі Секретаріяту і представників від командного складу в будинок на Хрещатику (2-ий від Фундукліївської вулиці). На Зборах малося зясувати сітуацію на Україні і справу з обороною Києва.

18-го січня в годині 18-ій старшина для особливих доручень полковник Пилькевич зустрічав запрошених осіб. На здивовання гостей Пилькевич мав вигляд суворого Марса: був озброєний з ніг до зубів. Кожного з прибувших він оглядав, ніби

його не пізнаючи, погрозливо, з недовірям і сухо.

— Погано щось нині зустрічають... треба чекати злої несподіванки, — бідкувався гість після мовчазних оглядин полковника Пилькевича. На салі, в якій мала відбутися нарада, зійшлися: нач-к ґенерального штабу ґенерал Бобровський, його помічники — ґен. штабу підполковник Кільчевський і полковник Сливинський, полк-к Жуківський, підполковник Окінтієвський, ґенерал Омелянович-Павленко, нач-к звязку полк. Козьма, начальник запільного відділу полк. Свідерський-Пономаревський, начальник гарматнього відділу полковник Пащенко, начальник гарматнього відділу Матіяшевич та багато інших.

В 19 год. 30 хв. (з опізненням) виросла на салі постать високого брюнета, який підійшов до свого креселка і злегенька хитнув до авдиторії головою на знак, що дозволяє сідати. То був Голова Ґенерального Секретаріяту М. Порш. Він підніс до гори руку, подавши нею сиґнал ґен. Бобровському.

Невеликий, метушливий, русявий ґенерал підійшов з тиха до довгастого столу, покопав недовго в шкіряній торбі, знайшов писаний доклад і зупинив свої очі на чисельній авдиторії, чекаючи на абсолютний спокій. Ґенерал Бобровський почав читати про тяжку і складну політичну ситуацію на Україні. Зупинився детально на збройних силах України, на її безборонности на випадок війни і перелічивши всі факти, які говорили, що большевики розпочали на Україні бойові акції, — він закликав Збори обміркувати і прийняти міри щодо оборони України. Доклад був написаний льоґічно і пляново за вимогами наукового реферату. Однак (невідомо чому) тут на салі він не промовляв ні до серця ні розуму. На салі панувала тиша. Було чути, як за вікнами на вулиці в ріжних напрямках лязкотіла поєдинча стрілянина.

Раптом за дверима салі, на коритарі, пролунала подратована лайка; під важкими чобітьми заскрипіли половиці. До салі наближалися, видко, збентежені чимсь люди. На салі занепокоїлися. Полковник Пилькевич схопився з креселка і ринувся до дверей, тримаючись за револьвер. Двері з тріском відчинилися, і на середину салі викотилися — помічник начальника звязку ґенштабу хорунжий Мажаровський і механік центральної стації „Радіотелеграфу". Чемно склавши по військовому пошану ґенералу Бобровському, Мажаровський тривожно зголосив, що невідомі особи провадять по телефону аґітацію і інформують когось, що на Хрещатику в будинку 2-му від Фундукліївської вулиці, зійшлися ґенерали і буржуазні міністри. Ніби вони обмірковують заходи до знищення пролетарських здобутків і робітничої верстви.

Довідавшись від Мажаровського, про що йде, авдиторія вернула до денного порядку. Полковник Пилькевич дозволив Мажаровському і механіку зістатися на салі без права голосу (на положенні слухачів).

Ґен. Бобровському відповідав ґенштабу пполк. Кільчевський. Він вимагав скористати з дезорґанізації і анархії, які панували в большевицьких військових частинах і кинути все українське військо, яке було під рукою в Києві, в напрямку Полтава-Харків. На думку пполковника Кільчевського цей напрямок був найбільше небезпечний для Києва. В разі щасливої на цьому напрямку перемоги Кільчевський радив перекинути частини на Чернигівський фронт. Він був певний в перемозі над большевиками при умові, що Збори, які мали сьогодня розвязати справу з обороною України, ухвалять йому диктаторські доручення, висловлять довіря і приймуть його проєкти військової офензиви.

Міркування Кільчевського підсилив пполковник Окінтієвський іншими арґументами, теж вимагаючи розпочаття бойових акцій в напрямку Полтава-Харків. Так як і ґенерал Бобровський, невеличкий на зріст, непосидливий, чорнявий пполк. Жуківський тримався думки, що небезпека на наших кордонах трохи збільшена, одже не має жадних підстав для рожевої надії на те, що конфлікт з Москвою буде розвязаний в спосіб дипльоматичний. Решта з присутніх висловилася протилежно до перших промовців: що немає чого горячкувати, треба вичекати, покластися на партийних вождів і дипльоматів. Полковники Кільчевський і Окінтієвський зголосили ультимат: що вони складуть дімісію в разі, як Збори нині не винесуть постанови — негайно перекинути на фронт Полтава-Харків українські військові кадри. Ультимат викликав піднесені розмови, дискусії і суперечні резолюції. В решті-решт Збори визнали, що положення на Україні небезпечне і загрозливе і передбачає збройну боротьбу. З місця були названі особи, які ніби надавались на командантів молодої української армії на випадок війни. Кандидатами цими були підполковник Капкан і сотник Шинкар.

О 23-ій годині 50 хв. М. Порш зачинив Збори, на яких 18-го січня 1918 р. заініціовано українську визвольну боротьбу.

Чисельний стан УГА

Подав: Т. М.

В „Літописі Черв. Калини“ за березень ц. р. в рубриці „Матеріяли і документи“ появилася мала замітка про чисельний стан УГА в березні 1919 р. Замітка дрібна, але цінна, бо в ній уперше ствердженo документарно, на підставі акту Харчевого Уряду при Держ. Секретаріяті Внутр. Справ ЗОУНР., чисельний стан УГА підчас українсько-польської війни, щодо якого наші історики були досі в непевности, зраджуючи — мабуть з надто великої обережности — дивну тенденцію до обнижування чисельної сили УГА.

Згідно з цим документом УГА в березні 1919 р. числила 120 тисяч людей, а в квітні сподівалися збільшити її до 160 тисяч. Ті цифри, щоправда, заокруглені, як це завжди буває у подібних виказах загального харчового запотребування, всеж таки вони навіть по відчисленні „заокруглення“ значно вищі, ніж досі подавала наша історіографія, що збройні сили ЗОУНР оцінювала приблизно на 100 тисяч.

Треба сподіватися, що згодом віднайдуться ще інші документарні дані, на підставі яких можна буде устійнити стан нашої армії не тільки в березні 1919 р., але також в інших періодах цілої кампанії УГА. Та поки це станеться, треба вдоволятися сяк-так достовірними заподаннями, які при порівнальній методі можуть стати підставою точніших, ніж досі, „приблизних“ обчислень.

У звязку зі станом УГА підчас українсько-польської війни пригадую собі таке: при кінці квітня або з початком травня 1919 р. був я зі сот. К. по службовим ділам в оперативному штабі II. Корпусу в Бібрці. Там зацікавила нас велика мапа українсько-польського воєнного терену, на якої марґінесах були начеркані від руки цілі кольони цифр і їх підсумки. Це були зіставлення збройних сил польських та українських. Українські заподано на 127 або 147 тисяч, докладно собі не пригадую, можливо теж, що остання цифра відноситься до польських військ, які на протиукраїнському фронті були тоді мабуть на 20 тисяч сильніші. Може котрий з б. старшин оперативного штабу дасть до цього свої пояснення?

Великі розходження існують щодо чисельного стану УГА підчас переходу за Збруч. Д-р Назарук подає — на підставі заяви от. Селезінки — 85 тисяч, міжтим коли в „Історії Українського Війська“ находимо цифру „кругло 50.000“. Нам здається, що заподання от. Селезінки досить авторитетне, аби потрібно було його „обтинати“, тимпаче, що у споминах сот. О. Левицького находимо теж, щоправда, загальний стан 50 тисяч, але аж при кінці вересня 1919 р., тобто вже по київській катастрофі і в початках тифозної пошести, що поглотили немало жертв. Тут необхідна деяка коректура, але не вниз, тільки в гору, згідно зрештою з дійсним станом.

Поки нема документарних даних, можемо до такої коректури дійти в інший спосіб. У березні 1919 р. було кругло 120 тисяч. Приймім, що цей стан зовсім не збільшився до травня та що Збруч перейшла тільки половина. Дістанемо кругло 60 тисяч, як мінімальну цифру. Справджуємо це чисельним відношенням старшин до стрільців. В березні 1920 р. було ще на Східній Україні до 1600 старшин, а кругло 1600 (таку цифру загально тоді подавали) до того часу полягло в боях або померло на тиф. Отже Збруч перейшло що найменше 3.200 старшин УГА. На одного старшину в Галичині припадало в пересічному 20 стрільців. Приймаючи таке відношення при переході дістаємо 64 тисячі стрільців. В дійсности чисельне відношення старшин до стрільців при переході було гірше, бо підчас чортківської офензиви село масово зголошувалося до війська, крім того перед переходом набрали з призбручанської полоси кілька тисяч свіжого рекрута, а старшин не прибувало. Коли ще взяти під увагу величезний обоз армії, утворений щойно підчас відворотів, з тисячами форшпанів, які за Збручем нераз ставали до зброї —то таки дійдемо до цифри, заподаної от. Селезінкою.

Відносно найбільше даних маємо за останній період УГА, від січня до квітня 1920 р., але й там є деякі неясности. Денник Начальної Команди, отже офіціяльне джерело, виказує з днем 21. січня 1.373 старшин і 20.576 стрільців. У споминах д-ра С. Шухевича виказано (без подання джерела) з днем 15. березня 1.534 старшин і 16.[illegible] стрільців, як стан усіх трьох бриґад (бувших корпусів), тобто без старшин і стрільців, що опинилися тоді поза бриґадами у Києві, Одесі, Могилеві і т. д.

Порівнюючи ці дані денника Н. К. і д-ра Шухевича відразу вдаряє у вічі, що кількість старшин від січня до березня значно збільшилася, міжтим коли число стрільців у цьомуж часі помітно зменшилося. Ясно, що котрась із цих цифер — у деннику або в Шухевича — помилкова, але котра?

Збільшення старшин у тому часі можна пояснити. Річ у тім, що в деннику Н. К. заподано тільки моментальний „актив“ армії, тобто тих, які ще могли робити примарний відворот з Винниці на Одесу, а тяжко хорих тифозників, залишених по лічницях і приватних кватирах, зі стану армії автоматично вичеркували і їх не виказали. Таких тифозників — оцінюючи „на око“ — могло тоді бути до 10 тисяч, в одній тільки запасній лічниці в Тульчині остало їх 700—800, в тому кільканадцять старшин. В пізнішому більшість їх вернулася до своїх частин і цим пояснюється „загадочне“ збільшення старшин від січня до березня 1920 р. Але як у такому випадку пояснити рівночасне зменшення чисельного стану стрільців?

Всеж, загальний стан у березні-квітні 1920 р. устійнено на кругло 20 тисяч, міжтим коли щодо стану попередніх періодів істнують ще поважні розходження в заподаннях окремих авторів, дожидаючи на „останнє слово“ наших дослідників.

При VII-ій Бриґаді УГА

Написав: *П. Мигович*, б. пор. УГА.

I. Похідний курінь і півсотня скорострілів.

До похідного куреня, що орґанізувався в касарнях Хмельницького в Стрию, був наказ долучити півсотню скорострілів. Пор. Василь Виноградник призначив мене її командантом, а хорунжого Михайла Паску[1]) та бунчуж. Михайла Романишина, як четових командантів. Курінь мав відійти в поле в останніх днях січня 1919. Точного реченця відходу не можна було означити, бо курінь очікував ще транспорту одягу. Був він, мимоходом кажучи, голий, бо стрілецтво одягнене було в подерті блюзи, такіж самі плащі, ходило в подертих черевиках, і тому не міг курінь вирушити в поле.

Разом з четовими командантами розпочали ми орґанізувати півсотню скорострілів. У запасній сотні скорострілів було під той час ок. 130 людей, з того ³/₄ були добре вишколені у скорострільній службі. Між ними було багато і давніх австрійських скорострільчиків.

За два дні півсотня була зорґанізована. Вона числила 46 людей, 4 скоростріли, типу Шварцльозе, 10 вючних коней і два муніційні вози. На кожний скоростріл одержано по 5.000 штук набоїв, з того половина була в лентах і коробках; друга половина набоїв, окремо — у скринях. Вся обслуга, крім мистця, двійки і трійки, виряджена була крісами і по 40 штук набоїв. Стрільці були одягнені лихо, подібно, як і ввесь курінь, в добавку стрільці мали лише по одній парі біля.

Виряд коней при півсотні був добрий і під тим оглядом вона виглядала якслід.

1. лютого одержав курінь і наша півсотня заповіджений транспорт одягів. Стрільці дістали по одній парі нового біля, російський плащ (шинелю), ватовані штани, фуфайку, шапку (папаху) та валянки. Багато стрільців не хотіло валянок зі собою брати, хочби тому, що мали досить можливі черевики і з валянками не хотіли тягатися. Валянки на війні у зимі, це добра річ, але рівночасно для стрільця великий баляст. Просто заваджають. А при найменшім теплі і болоті — зовсім не до вжитку.

Похідний курінь зодягнений був таксамо, як і півсотня скорострілів, з цією відміною, що там ⁴/₅ стрільців мали, замість черевиків, валянки.

На вигляд представлявся курінь дуже добре. Російський одяг робив враження, що це колишня російська, правильна частина.

Рівночасно з роздачею одностроїв виплачено стрільцям заслуженину за час від 1—10. лютого, а старшинам платні за лютий. Виплата заслуженини відбувалася у запасній сотні усе точно. Грошей не бракувало.

З двірця дали знати, що поїзд для півсотні скорострілів уже готовий, на рампі. О год. 12-ій в полудне має розпочатися ваґонування.

Точно в призначений час була півсотня на двірці. Не тривало довго, як коні, вози та боєвий матеріял були ваґоновані.

Куріня ще не було. Він прибув десь около год. 2-ої пополудні. Його пращав на площі касарень Хмельницького отаман Володимир Котович.

Ваґонування півсотні скорострілів, так само й куреня відбулось в порядку і спокійно. Стрілецтво тихцем йшло на призначені місця до ваґонів, помагало ваґонувати кухні, вози та харчі, котрих одержано на три дні наперед. Настрій був веселий, деякі підспівували. На дворі пригрівало сонце, під ногами топився сніг. Голубе, чисте небо віщувало мороз.

На короткий час перед відїздом довідався я, що їдемо до ґрупи Щирець, або як тоді говорили до Бізанца. Я тішився тим, бо сотника Бізанца знав я ще за австрійських часів, як доброго вояка-команданта. Чув я добрі справи про нього й у Стрию. Я радий був, що до його частин ми прямуємо, бо мати доброго команданта, такого перед яким мається пошану і довіря у часі війни, це перша річ у провадженні воєнних операцій.

Старшини-Комарнюхи VII. Львів. бриґади УГА на Вел. Украні.
Ольгопіль, в лютім 1920 р.
стоять від ліва: 1) Левицький (?), 2) Пеленський Осип, 3) пор. Кліш Олександер, 4) чет. Ліщинський Іван, 5) чет. Щебель, ветеринар, сидять від ліва: 1) сот. Ліщинський Михайло, 2) чет. Ольховий Василь, ліквідуючий.

[1]) Хор. Михайло Паска згинув в боях під Пленіковом, Перемишлянського повіту в другій половині червня 1919, підчас нашої офензиви. Був тоді при 13-ім полку.

А сот. Бізанца я знав як такого і чув богацько від других, тому те довіря до нього ще більше у мене закріплювалося.

О год. 4-ій пополудні опустив наш транспорт місто Стрий. У Щирці мали ми одержати дальші накази відносно виваґонування та нічлігу.

Наш курінь складався з трьох сотень — кожна по 100—120 люда і півсотні скорострілів. Кожна сотня мала свою кухню, по одному возові та телефонічні стежі із апаратами.

Курінний штаб вирядженний був також телефонічною стежею з апаратом. Мав також санітарну стежу.

Кухні мали коні — зате провіянтові вози коней не мали. У Стрию коней було брак, тому й куреневі коней до возів не приділили. Півсотню скорострілів приділили на харч до III. сотні.

Курінь вирядженний був добре і гарно презентувався. Найбільшим недомаганням — як опісля показалося — були валянки. $^{4}/_{5}$ стрільців не мали черевиків, тільки валянки. Зима була легка. Під ногами робилось болото — то й валянки скоро порозмакали й стрілецтво стало босе — курінь не міг довільно рухатися. А транспорти обуви не надходили.

Курінним командантом був четар Степан Михаськів. Мужчина малого росту, літ 22—24, чорнявий з вигляду, енерґійний. Він був уже на фронті — дістався у польський полон — звідти втік, прибув до Стрия і тепер вдруге йшов у поле. На курінь покладав великі надії. Був доброї думки, що відноситиме з куренем воєнні успіхи.

Адютантом куреня був хорунжий Черняк.

Командантами сотень були: першої сотні: четар Володимир Криницький (той сам, що був командантом двірця у Лавочнім, коли я туди переїздив з австрійської війни). Командантом другої сотні був четар Іван Олинець, а третьої четар Володимир Ґуґлевич.

При курені були ще старшини: четар Заремба, хорунжий Ющак і інші, яких назвиськ я не занотував. Четар Заремба літ 20, з Великої України. В часі боїв у Львові, якийсь поляк стрілив був до нього з мисливської рушниці у саме око, наслідком чого одно око мав порцелянове. Тепер, як доброволець, зголосився знову на фронт.

До Щирця прибули ми коло 8-ої вечором. Замітний рух. Переважно військові, які товпляться на команду двірця — одні за ділом, другі, щоби загрітися, бо на дворі холодно, мороз.

У команді двірця повно військових. Дзвонив раз у раз телефон.

При столі сидів військовий. Степеня не можна було розпізнати, бо був у плащі — та потверджував прибувшим „отверті накази".

На другому кінці стола згуртувалися старшини, головно з нашого куреня і пильно приглядалися білому зшиткові паперу. Був це Вістник Державного Секретаріяту Військових Справ ч. 5. Вістник весь заповнений іменуваннями старшин. Ми цікаві на піднесення старшин до вищого степеня — слідкували за своїми іменами і знайомих товаришів.

Тимчасом, курінний командант мав уже для нас наказ.

Ми мали виваґонуватись на стації Глинна-Наварія, відійти до села Лісневич і там заночувати, забезпечившись із західнього краю села. Там мали ми очікувати дальших наказів. У Лісневичах мали задержатись ми декілька днів, щоби припровадити курінь до боєвого стану. Курінь не мав набоїв, ручних ґранат, коней і інших дрібних річей. При тім мали відбуватись полеві вправи, бо у Стриї курінь майже не вправляв.

II. У Глинній Наварії.

На стації Глинна Наварія пустка. Нема нікого, тільки нічний залізничий персонал. Поїзд заїхав під рампу і почалося вивантажування коней, возів та кухонь. Харчі залишилися у ваґоні, бо везти із собою до Лісневич не було можна. Не було коней.

Ніч була студена. Мороз із вітром. Кругом двірця не було ні дров, ні ріща, щоби можна було розпалити вогонь та загрітися. А грітися треба було, бо вітер не уставав. Треба було й світла при вивантажуванні коней, возів і кухонь — та й цього не було.

Близько стації стояла купа соломи. Чия вона була, невідомо. З тої соломи скористали стрільці. Забирали по трохи і розпалювали вздовж рампи вогні. Тим способом грілися і мали світло при виваґонованні.

Коло першої в ночі, вивантажування було скінчене. Курінь пустився в дорогу до Лісневич. Кватирників вислано до села негайно по приїзді на стацію. Стрілецтво прочунявшись на морозному вітрі, машерувало повним кроком на призначене місце.

По дорозі стрінули ми чотири гармати у боєвій позиції, звернені дулами на північ. Стрільці, що до того часу весело розмовляли, а деякі навіть жартували, побачивши гармати, затихли. Вони справді робили сумне враження. Стояли край дороги, серед снігу, разом побіч себе, в ночі, мов на пострах прохожим.

Коло гармат ходив вартовий. Він потупував ногами. І йому було зимно. Стояли вони закопані при вході до села Глинної. Була то батерія поручника Івана Медведя.

За нецілу годину були ми у Лісневичах. Кватири були вже приготовані. Сотні розійшлися по своїх районах до теплих сільських хат на спочинок. Залишилися лише дижурні по сотнях і стежа, що обезпечувала нас із західнього краю села.

III. „Ґрупа II. Південь".

Наш курінь дістав офіціяльну назву XXIV. курінь і підчинено його команді 1-го полку, „Ґрупи II. Південь".

Штаб Ґрупи II. Південь був у Щирці. Ґрупою командував від 12. січня 1919 р. сотник Адольф Бізанц. До того часу командував нею підполковник Гриць Слюсарчук.

Ґрупі II Південь підлягали два піхотні полки: 1-ий полк і 2-ий полк. Другий полк називався також полк „Городок Ягайлонський" — і таку мав печатку. Таку назву присвоїв собі полк тому, що від листопада 1918 р. провадив бої у Городку

Ягайлонськім і околиці, звідки в початках цей полк рекрутувався.

Командантом першого полку був поручник Роман Волощук. Штаб полку містився у замку Глинна. Командантом другого полку був сотник Михайло Дибуляк. Штаб полку був у селі Сердиці.

Під той час фронт Ґрупи II. Південь перебігав так: (з правого крила) від шляху Оброшин — Зимна Вода від коте 330 коло присілка Буковини, де є кілька хат, включно, на захід від села Оброшин, через Пришляки. Звідтам північним краєм села Дубрівок. Від села Дубрівок закручувався на Ставчани, Янкову та Полянку. Був це відтинок першого полку.

Від села Полянки розпочинався відтинок другого полку. Фронт тягнувся на хутір Королівку, звідтам західним краєм ліса Заланок, дальше лісом на полудне і північним краєм ліса попід Любінь малий. Коте 305 на схід від Любіня малого в наших руках. Від Любіня малого тягнувся фронт північним краєм бірецького ліса до залізничої лінії та до села Поріче Ґрунт. З Поріча Ґрунт правим берегом ріки Верешиці до села Мальованка включно. Дальше на ліво лучила ґрупа сотника Гофмана. Праве крило Ґрупи II. Південь, лучило до Ґрупи Наварія".

Фронт не представляв одностайної лінії. Тут і там були укріплені опірні місця, подекуди за-

Военні могили в Цеблові коло Белза.

На першім пляні гріб десятника УГА Бутина Константина зі Загіря пов. Зборів, на другому гріб стрільця Лоїка Миколи з Мільна, пов. Зборів. Оба згинули підчас відвороту УГА зпід Белза 14 травня 1919. в с. Цеблові і тут поховані.

Четар Михайло Береський, згинув під Городком Ягайлонським 1918 р.

дротовані. Головно села становили опірні точки і коло них купчилися головні боєві сили.

Фронт охоронюваний був заставами. В деяких місцях застави висунені були далеко наперед. Пр. із села Ставчан висилано заставу на присілок Фердинандівку, $1^1/_2$ км на захід від Ставчан. Із села Полянки, частини, що там стояли, висилали заставу на хутір Королівку, а із села Місток висилали частини застави на присілок Тернівку і на залізничу будку ч. 4.

Відтинок фронту Ґрупи II. Південь довгий був на 25 км. Ґрупа розпоряджала тоді около 1500 люда боєвого стану, зн. на 1 км фронту припадало около 60 вояків. Фронт тягнувся гейби півколесом, чи луком. Оба крила відтинку ґрупи віддалені були у воздушній лінії 16 км, одначе дійсна фронтова лінія протягалася на 25 км.

У розпорядженні ґрупи було 17 гармат. З того на відтинку 1-го полку було 8, а на відтинку 2-го полку 9 гармат.

Батеріями командували: пор. Роман Олексій (2 гавбиці), пор. Іван Медвідь (4 гавбиці), пор. Степан Когут (2 легкі гармати), пор. Іван Михайлів (2 легкі гармати), сотник Маріян Кречківський (4 гармати), сотник Йосипишин (3 гавбиці).

Артилерія Ґрупи II. Південь була в той час розположена так: батерія поручника Романа Олексія між залізничими шляхами, на краю ліса на полудневий схід від Оброшина. Батерія поручника Івана Медведя на дорозі з Глинної до Ставчан, де

вона перетинає залізничий шлях. Батерія пор. Степана Когута в селі Ставчанах, батерія пор. Івана Михайлова на західнім краю села Лісневич. Батерія сот. Маріяна Кречківського в селі Айнзідель, а батерія сот. Йосипишина в Чуловичах. Постій батерій часто змінявся.

Проти відтинку нашої ґрупи займали поляки села: Коноплицю, Бартатів, Керницю, Любінь Весела, Любінь Малий і Лазенки. Крім того обсалиний, Любінь Малий і Лазенки. Крім того обсаджені були ними хутори: Дубова Долина, Добанівський, Магдалинівка, Боднарівка, Петерсгоф, Гайнріхсдорф, Корчма, Козачка.

IV. Полки.

В першім полку були два курені.

Першим куренем командував поручник Остап Левицький. Штаб його був у селі Ставчанах. Курінь мав 4 сотні. Четар Литвин командував 2-ою сотнею, четар Тофан 5-ою сотнею, четар Роберт Крайт[1]) 12-ою сотнею, а хорунжий Мицик 3-ою сотнею. Сотні сильні 100—120 люда. Відтинок першого куреня сягав (зліва) від села Полянки — від правого крила 2-го полку включно і тягнувся на Янкову, Ставчани, Дубрівку аж до річки Ставчанки, що пливе між Дубрівкою і Пришляками.

Другим куренем командував поручник Василь Чарнецький. Курінь мав три сотні. Четар Карло Стасишин командував 7-ою сотнею, четар Свідрик[2]) командував 10-ою сотнею, а поручник Рудольф Мар 13-ою сотнею. Сотні сильні, як і в першім курені. Другий курінь займав відтинок від річки Ставчанки через Пришляки аж до Буковини коте 330.

Боєвий стан першого полку мав 700—800 люда. Харчовий стан до 1200 люда. Крім деяких сотень були при полку ще саперська сотня, булавна та провіянтура.

Скорострілли до того часу не творили осібних сотень, тільки були приділені четами по сотнях. Звичайно при сотні був один або два скорострілли.

Другий полк „Городок" мав 3 курені: III, IV і V.

III. курінь займав відтинок на лівому крилі полку. Командантом його був сотник Ананія Степанів[3]). Штаб його був у селі Бірчу.

IV. курінь мав відтинок напроти Любіня Великого і Малого. Командував ним в заступстві поручник Руцький. Офіціяльним командантом бур поручник Северин Рибачевський, що саме в цей час був ранений і відійшов на лічення. Внедовзі він вернувся і обняв знову команду куреня. Осідком його була Дембянка.

V. курінь був на правому крилі полку. Командантом його був поручник Роґушевський. Штаб його був у селі Містках. При кінці лютого 1919 р. курінь цей зліквідовано і у полку залишилися лише два курені.

[1]) Четар Роберт Крайт згинув підчас нашої офензиви під Бережанами.

[2]) Четар Свідрик згинув в боях під Бережанами підчас нашої офензиви.

[3]) Сотник Ананія Степанів згинув підчас відвороту наших військ під Жидачевом в травні 1919. р. Був це один з найкращих і найвідважніших старшин нашої ґрупи.

Другий полк мав до 900 люда харчевого стану.

В поточній бесіді, а навіть у наказах послуговувалося назвами частин, від їх командантів. І так звичайно говорили: полк Волощука, полк Дибуляка, курінь Степанова, сотня такогото команданта. Це улекшувало орієнтацію між частинами, які в той час закінчували свою організацію — і були вже повновартними боєвими частинами.

Виряджения полків на той час було задовільне. Стан одягів був добрий. Як стрілецтво так і старшини були одягнені в австрійські однострої, що кожний приніс із собою із австрійської війни. Відзнаки старшин і підстаршин також австрійські. Лише на шапках були українські емблеми або синьо-жовті стяжки. Правда, багато старшин та підстаршин відзнак зовсім не мали.

Під технічним оглядом полки були забезпечені. Кріси були. Була й муніція. Не бракувало і ручних ґранат. Навіть такі річи, як світильні набої — були. Брак був тільки гарматньої муніції.

При полках уряджені були майстерні зброї. Це була незвичайно потрібна робітня. В той час і пізніше багато ручних крісів потребувало направи, і то направи фахових людей. Кріси лежали довший час по складах невичищені, поржавілі до того степеня, що стрільці самі не могли припровадити їх до такого порядку, щоби добре стріляли. В той час і само стрілецтво на фронті не так дуже берегло порядку при крісі. Є кріс — добре. Стріляє — також добре. Колиж не стріляє, також не зле. Не піде до бою.

Тому ці майстерні були дуже на часі. У них приходилось направляти також і скоростріли.

Дисципліна у полках щойно вироблялась. Стрілецтво чимраз більше розуміло вагу послуху при боєвих частинах. Великою перешкодою у поступі здисциплінування був брак старшин по сотнях. При сотні був звичайно у той час один, найбільше два старшини. Підстаршин також за мало.

Але дисципліна зростала з кожним днем. Стрілецтво, побіч денного і нічного військового заняття виховувано шляхом балачок на культурно-освітні теми. Такі балачки старшин із своїми стрільцями — освідомлювали їх і стрілецтво розуміло значіння польсько-української війни. Тим самим зростав послух і пошанування наказів.

V. В Лісневичах.

3-го лютого 1919 р. після богослужения, яке відправив полковий духовник о. Чарнецький[1]), в лісневицькій церкві, відбувся перегляд куреня полковим командантом сотником Романом Волощуком та адютантом полку, поручником Северином Модрицьким[2]) (Волощук, австрійський поручник, а Модрицький австрійський четар — обі піднесені до вищого ступеня Вістником Державного Секретаріяту Військових Справ ч. 5).

Сотник Волощук — тоді у відзнаках австрійського поручника, мужчина середнього росту,

[1]) Полевий духовник о. Чарнецький помер на тиф на Україні в місті Деражні.

[2]) Поручник Северин Модрицький пропав без вісти підчас пробою наших військ через польську лінію під Козятином при кінці квітня 1920. р.

брунет, літ 27, студент прав, від перших днів революції на фронті.

Поручник Модрицький, літ 28, чорнявий, середнього росту, студент прав. Між старшинами люблений і поважаний. В березні відійшов з полку до бриґади (ґрупи) як персональний адютант.

Курінь в лаві, на вулиці у Лісневичах, одягнений у російські шинелі і шапки на вигляд представлявся дуже гарно, з чого командант полку був вдоволений. Полковий командант враз із адютантом відібрали від нашого курінного звіт та переїхалися вздовж цілого куріня, пильно йому приглядаючись.

Стрілецтво призвичаїне бачите за австрійських часів полкових командантів, старих сивих „оберштів"", після перегляду так говорили про молодого енерґійного сот. Волощука: „такий молодий і вже оберштˮ.

Того дня після полудня, прибув до нас командант Ґрупи II. Південь — сотник Альфред Бізанц.

Це пристійний мужчина, середнього росту, літ 34, округлого обличча, з анґлійським вусом, чорним кучерявим волоссям зачесаним до гори. Постава, вигляд та бесіда енерґійна, наскрізь військова. Він активний старшина 33. п. піхоти краєвих стрільців, східньо-галицький німець. Після повороту з фронту до Галичини, зголосився до Української Галицької Армії і від 12-го січня 1919. командував ґрупою. У старшин тішився пошаною та довірям.

На старшинській збірці інформував нас про фронт, власні і неприятельські сили, спосіб війни, який тут провадиться і т. под.

Кожний старшина одержав літоґрафовану спеціяльну карту околиць нашої ґрупи. Ті карти не були зовсім точні, але всетаки вони помагали добре орієнтуватись у терені. Військових карт не було — отже ліпше було мати й літоґрафовану карту, як нічого. Карти ці копіював сотник Корнило Купчанко, що був тоді начальником штабу ґрупи та артилерійським референтом. (Внедовзі відійшов він до ДСВС. Його місце, як начальника штабу заняв поручник Руцький, а артилерійським референтом став сотник Противенський).

Час у Лісневичах проходив скоро. Курінь вправляв щоденно рано і після полудня. Старшини і підстаршини, по наказу полку, ходили на розвідки. Ціль тих розвідок, було розвідати неприятельське положення та орієнтація в терені. Звичайно з кожної сотні ходив один старшина з кількома підстаршинами.

На одну таку розвідку ходив і я з кількома підстаршинами. Усіх нас було 8 чоловіка.

В команді полку в Глинній, де мав я одержати докладний наказ, куди і в котрім напрямі мав я удатися на розвідку, застав я знайомого товариша — команданта батерії, поручника Осипа Когута. Був це відважний старшина й не раз доказував просто чудес своєю відвагою. Він радо обіцяв добровільно піти зі мною на розвідку.

Вже смеркалося, як наша розвідка доходила до присілка Фердинандівки. Сюди часто любили закрадатися поляки. Ми осторожно підсувалися вперед, щоби не бути негайно заскоченими. Але у Фердинандівці поляків тоді не було. Звідти рушили ми північним краєм ліса, що на захід від Фердинандівки і не довго тревало, як ми опинилися на західнім його краю. Перед нами показались три фільварки: Добанівський, Магдалинівка і Боднарівський. Фільварки ці були обсаджені поляками. На дворі вже добре смерклось. Було тихо. У віддалі 400 кроків побачили ми двох поляків, які ішли з Боднарівки на Магдалинівку. Була це злука між двома заставами. Дальше ми не йшли.

На тому відтинку підстаршини і я були достаточно зорієнтовані. Пізною ніччу вернулися ми до Лісневич, до куреня. (Далі буде)

ВОЄННІ УСМІШКИ

Війна і кохання

Яка прекрасна тема.

Але кохання на війні мусить мати своєрідний характер. Провізоричний. Не можете ж ви кохати постійно, твердо, одну й цю саму — коли ви нині тут, завтра там, а позавтра положите свою буйну голову на полі слави.

Та мій старший рахунковий підхорунжий Горобець до такого провізоричного кохання не надавався.

Статечний, — бачите, був характер.

Прийдемо на якусь кватиру. Там, припустім, дівчина. Мій Горобець — не скажу, щоби летів на дівчата — але мав таку натуру, що закохувався. Цілком поважно і між іншим — плятонічно. Такий якийсь поет. Щойно за тиждень осмілювався поцілувати білу ручку (не так як хор. Яснокіл, що цілував зараз першого вечора — і взагалі...) А потім — ще й не дійшов до коралевих уст — а вже укладав подружні пляни. Цілком поважно. За два тижні укладали вже спільно. І весь час поважно і плятонічно. На третій тиждень сотня відходила і мій підхорунжий прощався якби до завтра. „Будеш чекати на мене, єдина?ˮ — „Буду, єдиний...ˮ І як прийшов до другого місця — цілий тиждень жив під враженням першої. На нікого не дивився. Потім подивився. Потім закохувався. Потім історія повторялася. Три рази вже встиг заручитися, два рази були оповіди, раз мав відбутися шлюб. І тільки команда бриґади в останній хвилині рятувала положення і переносила сотню в інше місце.

Та в Винниці ми „стоялиˮ два місяці.

Не вдалося врятувати підхорунжого. Одружився. А за тиждень наша бриґада перейшла до Тростянця.

Справа починала комплікуватися траґічно, бо в Тростянці ми стояли два місяці... У Балті три місяці... А якраз, як признався мені довірочно Горобець, щойно це — балтійське кохання було справжнє, велике і єдине.... Не знаю, чим було би скінчилося це кохання, але нащастя підх. Горобець — умер на тиф.

І кінець.

— — — — — — — — — — —

А Яснокіл живе й досі.

Бачите...

Федь Триндик.

Чортківський прорив у польській мемуаристиці й пісні

Подав: *І. Камінський.*

У тому самому часі, коли в нашій пресі появилася низка статтей на тему авторства чортківського прориву, попала мені в руки доволі обемиста книжка в польській мові. Є це польовий нотатник б. австрійського, а згодом польського старшини, у якому представив він свої переживання фронтового старшини спершу на австрійсько-російському і австрійсько-італійському фронті, опісля в часі польсько-української війни, а на закінчення польсько-більшовицької війни.

Наголовок книжки: Микола Герцунь: Ракети над фронтами. Повість. Зі вступом Йосифа Ол. Галушки.

Повість Герцуня, це воєнний нотатник. Переживання й обсервації, писані вояцьким стилем. Місцями цей стиль надто драстичний і вульґарний, перетиканий воєнною порноґрафією і це мабуть було причиною, що автор, хоч багацько праці вложив у свій нотатник, довго не міг найти накладця. Поміг йому щойно відомий польський письменник Й. Галушка, що написав навіть для книжки переднє слово, у якому ставляє Герцуня вище Ремарка.

Польська воєнна мемуаристика назагал бідненька і рідко коли стоїть на височині споминів ґен. Рої. Місце історичної правди часто займає уява, місце безсторонности грубими нитками шита односторонність, як вияв ментальности і відношення автора до деяких фактів і подій. Такою книжкою є і нотатник Герцуня. Наглядно це бачимо, коли читаємо сторінки, що на них змальовані польсько-українські бої. Вплив лектури Сєнкевичівської Трильоґії, уняття випадків у стилі памятної промови колишнього польського прем'єра Падеревського під памятником Ягайла в Кракові в 1919 році, це основа і стиль нотатника Герцуня. Такі голоси можна реєструвати без коментарів. Для зразку рівня таких споминів реєструємо голос „польського Ремарка" про чортківський прорив.

„**8. VI.** Український*) наступ почався в 3 год. пополудні. Спосіб його переведення був чистою насмішкою і глумом із нашого безсилля. На переді тягнула рідонька тиралієра кінних артилерійських розвідчиків, за нею їхали, також в тиралієрі, гармати (коло 8 батерій), а за ними, звільна, без поспіху, ішла піхота в маршових кольонах. Неприятель відіпняв гармати і з віддалі яких 2 і пів клм. почав засипувати наші позиції зливою ґранатів, переважно мінових, підсуваючися чимраз ближче під наші закопи. Кожний наш стріл, чи серія скорострілу стягала на смільчаків град смертних стрілен. Щохвилини відходив ранений, падав труп, мовкли скоростріли, розбиті вдачними стрілами, або позбавлені обслуги. Наша артилерія мовчала, заховуючи малу скількість (мабуть по 3 на гармату) стрілен на критичну хвилину. Телефонічні лінії зірвані, зрештою і так зайві, бо не мали ми вже кого взивати на поміч. Усе було в лінії, бо і мене стягнули з запасних частин і всадили на праве крило. Коли неприятель побачив надходячу підмогу, отворив такий живий запоровий вогонь, що на хвилину закрив мені дорогу муром диму, вогню і заліза. Ледви одинцем і то з великими втратами, вдалося мені дійти до закопів — властиво до пекла. Лінія прикрита була великою, важкою, оливяно-сірою градовою хмарою. Під нею розігравалися сцени, що їх пером важко передати. Стогони ранених, зойки вмираючих, захриплий голос команд, грохіт крісів, вериски „ура", кликання за амуніцією, мішалися з детонаціями вибухаючих ґранат, гаптуючих на чорній занавісі ґазу й диму золоті віяльця вогню. У перших пяти хвилинах втратив я оба мої скоростріли і їхню обслугу. В якийсь час потім відходжу і я, почастований відломками ґранати. Коли Б. побачив мене в плащі з крови й болота, заломив руки.

— Що там?

— Партія програна...

10. VI. К., якого я зустрів на дорозі разом з Ф., як утікали, перевязав мене тимчасово в захисті хорих у Білобожниці, якої мешканці в кілька годин пізніше добивали, як мені оповідали, наших ранених.

По хвилевому відпочинку, їхали ми крок за кроком з огляду на терпіння Ф. і мої скалічення, у темну ніч і зливний дощ. Подзвонюючи зубами з зимна й гарячки, над ранком доволіклися до Бучача.

Місто темне, тихе, наче вимерло. Ніхто не відповідав на стукання до віконниць, нема нікого, хтоб нам міг показати захист. Щойно по годинній блуканині зявився міліціонер і відпровадив нас під дім, у якому, як говорив, мабуть буде вільна кватира, бо забралися звідтам якісь вояки. По довшому добуванні отворили нам врешті браму і з великими застереженнями впустили до середини. К., що був найвимовніший і наш, з титулу своєї функції лікаря, опікун, взяв на себе важке завдання перепросин, вияснень і прохань. Одначе вистарчило одно слово „ранені", щоби власники дому з неприхильних до інтрузів господарів перемінилися в найсердечніших і найбільш дбайливих приятелів. Дім, від кухні до дівочих кімнат, цілий проснувся, загомонів працею, відголосом запитів, окликів, бідкань, спочуття, стукотом обстанови і, — що найважніше — брязкотом кухонного начиння...

12. VI. Я хорий і безвільний як дитина. Дух і тіло відмовляють мені послуху. Фізичні терпіння

*) Автор уживає всюди слова „руський", „русини".

є нічим у порівнанні з терпіннями душі. Ця брутальна непевність, чи одначе ми не завинили, як це в нас стараються вмовити, цей ляк досі ніколи невідчуваний, ляк суду, мстивого заочного людського суду, причаєних поглядів, болісних недомовлень, відбирає мені всяку охоту до життя і соромом розпалює обличчя, що живу, коли там під Чортковом лежить погребана наша слава, наша радість і щастя. І водночас щораз частіше находить на мене жаль, що я не остав на полях Ягольниці з останнім спомином святкового дня, з окликом тріюмфу, викиненим останнім віддихом на честь перемоги.

І нараз охоплює мене гнів за це моє жіноче перечулення, на сонце, що бездумно всміхається своїми райдужними устами, на білля сплямлене кровю — на цілий світ.

Легкодушно подразнили ми рій ос і цей вчинок мусіли дорого відпокутувати. Хто був винен? Як завжди: цей другий. Почалися сварки, „роблення“ опінії, очищування себе коштом співтоваришів зброї. Робили нам усякі можливі й неможливі закиди з тієї тільки причини, що ми мали нещастя найтися на лінії маршу неприятеля. Це саме певно було б зустріло кожний інший відділ нашої ґрупи, як зустріло також сусідню ґрупу, хоч була сильніша від нашої і нашим неповодженням упереджена. Дискусію на тему, чи сповнили ми свій обовязок, вважаю зайвою і безпредметовою. Робили нам єдино голословні й нерічеві закиди — навіть не закиди — не жадаючи вияснень, ні не стараючися пізнати правду. Зрештою про льоґічне розважання справи не могло навіть бути мови в перших хвилинах по невдачі: розкурічені люди скакали собі до очей, вигукуючи „ти винен“, або обкидали себе взаїмно в часі маршу болотом образ.

Четар УГА Мирон Галань, помер в Торканівці на плямистий тиф дня 27. січня 1920.

Стоїть др. Соневицький Юліян, ветер. лікар при штабі III. Бриґади. Знимка з часу Чортківської офензиви. Світлено в Копичинцях.

29. VI. Минулих 13 днів це один великий меч за Львів. Неприятель зібрав усі сили, які тільки міг зібрати, до рішальної розправи. Отже разом з „закордонцями“ ішли „галицькі“ війська, ішли „добровольці“, позбирані по селах, без огляду на національність і гнані кнутом, прилучувалися щоденно ватаги недобитків, що крилися досі по лісах, банди волоцюг і злодіїв, що вітрили добичу по дворах і містечках. Тягнули як круки на жир.

Відступали ми крок за кроком. Кожний потічок, кожний горбок, кожен ліс були видовищем завзятих боїв на життя і смерть. І хоч ворог напружував усі свої сили, хоч засипував наші позиції безнастанним градом стрілен, хоч кидав до наступу чимраз то нові сили в масі, хоч тортурував бранців та калічив і навіть над трупами поляглих знущався по варварськи, не зміг ані переломити, ані знищити тієї горстки оборонців, що змагалися в цілковитій абнеґації людських потреб. Зробив це не кнут, не одурманення горілкою, не жажда добичі й крови — як у тамтих — але один і єдиний зов серця: „Не дамо нашої землі!“

Нарешті дня 27 червня надійшла очікувана з тугою підмога, блакитна, блискуча, свіжа. Другий раз у тій кампанії рятують нас війська, що стояли поза централею.

— — — — — — — — — —

Я бачив, як усе, що польське, а навіть українське, втікало з Чорткова, Ягольниці, Тернополя

і інших місцевостей перед загрозливою українською потопою. Я бачив замішані між військові табори серед вусатих вояцьких облич ангольські голівки дітей і втомлені обличчя старців. Бачив я при дорогах виснажених жінок, що воліклися на руках і ногах і молили ошалілими зі страху й грози очима про кутик на возі. Бачив я сиріток, що бенкетували до спілки з собаками на пристиглих таборищах. А проте думка ,що можуть попасти до рук диких бестій, сильніша була за нужду, голод і холод, за муки й труди втечі, за біль наслідком втрати батьківщини. Ця думка роздувала останню іскорку сил і була одиноким провідником тисяч нещасливих.

— — — — — — — — — —

Сипалися вздовж дороги відвороту перлини хвилевого щастя, лилися сльози розпуки. Жах ніс по всіх трактах обридливі картини погромів, бив у дзвін трівоги й заражував деморалізацією, де тільки появилися обози, а з ними страхітники, які по втечі з поля бою робили із себе богатирів і сіяли переполох, оповідаючи несотворені нісенітниці: „я один тільки остав при житті — решта згинула"! Завдяки тим одиницям злі язики шарпали опісля добру славу відділів. Завдяки їм переполох охоплював цілі простори і разом із утікачами передіставався на зади далеко в глибину краю, відбираючи віру в спасіння і охоту до боротьби.

А „русини" підносили лоби й добуваючи із схоронищ зброю, йшли на ляха, радіючи, що ще не кінчиться їх влада. Дріжу на саму думку, що до місць, де нас так сердечно і з таким ентузіязмом принимали як символ відродженої Батьківщини, ввійшли гайдамаки. Дало нам Провидіння назад Батьківщину, але затроїло радість з її посідання аж надто: три фронти, тисячі могил, плач сиріт, зойки тортурованих братів... Нанизується одно за другим зеренце в страшну вервицю бестіяльства, жорстокости і мук.

⁂

А на цьому тлі як чудово красується наш вояк! Ті самі люди, що в кадрі виявляли найбільше недовіря, впертости чи злої волі й нехіті до військової служби, у полі змінилися в першорядний громадянський і вояцький матеріял, якогоб не посоромилася ніяка армія. Серед несприятливих харчевих умовин, дошкульних атмосферичних змін, у часі важкої служби, підчас якої кожний мусів себе самого подвоювати й потроювати, в крівавих неповодженнях і відворотах виявили вони такий гарт, патріотизм і самовідречення, а по хвилевих збоченнях з дороги дисципліни, таке каяття, що моє серце переповнене подивом, любовю і почестю для тих наймиліших зпоміж полкових братів.

Не вживали ми тут ніяких штучок, примінюваних колись до нас самих бувшими займанцями, не розбуджували тих ненавистей до ворога, не взивали єхидно божої кари на нього, як це діялося в часі світової війни, не мусіли ми штучно викликувати патріотизму ні алкоголем, ні шумними промовами з проповідниць, чи при приказах на фронті. Самі за себе говорили різні, грабунки, вбивства й насильства, що їх допускався ворог на наших і своїх братах. Хто бачив тільця немовлят з розбитими об мур головками, трупи наших вояків помасакровані в жахливий спосіб, з обрізаними вухами й носами, з видовбаними очима, посинячені, поторощені прикладами й подіравлені вістрями баґнетів, переходив через спалені і в нівець знищені села й містечка, хто чув прокльони цивільного населення обох національностей, цей не міг не зненавидіти противника, не боронити краю, до якого тратив ворог, вже через свої злочини, усяке право, навіть якби воно колинебудь існувало.

Сюди, на фронт треба б спровадити всіх і „зимних" і „літніх", цілу розполітиковану й торгуючу впливи й зиски товпу, щоби навчилися любови Батьківщини і посвячення для неї амбіцій і мрій.

15. VII. Сьогодні в 2.45 годині ранку Тернопіль врешті дістався у наші руки.

— — — — — — — — — —

17. VII. Стоїмо ґарнізоном в Охримівцях. Так! Ґарнізоном, бо громадянська війна скінчилась і стала тільки немилою згадкою. Загалом війну пригадує нам тут лише церква своєю мелянхолійною перекривленою банею, поцілена німецькою чи російською ґранатою.

Занурюємося по самі вуха в ласці долі. Ґенеральне миття і купіль, прання, чисте білля, книжки, часописи, вечірні товариські зібрання — одним словом змивання із себе усіх брудів і тіла й душі та наволікання на себе знову людської шкіри.

Моральні рани загоїлися від цього, найчудовішого для вояка, ліку: добробуту. Невдачі пішли в непамять, полишилася віра в щасливіше завтра. Вояк найшов вже настільки моральної сили, що зі спокоєм, а навіть з гумором, говорить про пережиті невдачі. У цілому таборі лунає — тепер модна — пісенька, що її на відому ноту скомпонував один із старшин 40 п. п.:

„Było to przedsięwzięcie głupie і т. д.

Яким чудовим твором є людина, а передовсім вояк! Нехай тільки вщухне буря, нехай промінь сонця пробє хмари, забуває він, що перед хвилиною валили громи, скидає із себе перемоклі й брудні лахмани пригноблення і розпуки, випружується і заквітає до нового життя.

Навіть майор Якліч, який після чортківської невдачі, сходив з ума з розпуки і малощо не поповнив самогубства, прийшов до рівноваги й сміється, слухаючи пісеньки, що саме проти нього спрямовує своє жало.."

⁂

Так виглядає чортківський прорив у споминах учасника, польського старшини.

З листів полк. Дмитра Вітовського

Матеріяли до історії Легіону УСС.

Подав: *д-р Никифор Гірняк,* б. кошовий УСС.

(Докінчення*)

Львів-Двірець, 19. X. 1916. (901).

Дорогий Ничипоре!

Дуже буду вдячний, як вишлеш мого Вовка до дому, до його родини до 1. XI. а опісля знов до мене до Брошнева. Сьогодня ждав на Тебе у Сан-Сусі і не діждався. Від вівтірка сидітиму у Львові, правдоподібно в Гостинниці і кую до третього іспиту. Відпустка моя до 7. XI. опісля — як Боги всесильні зарядять. Якби Ти був в тім часі (24. X. — 3. XI.) у Львові, старайся бачитися зі мною.

Здоровлю

Дмитро.

Матіїв, 26. XI. 1916.

Сьогодня другий день, як я обняв нову посаду. За 2—3 дні напишу звіт.

Здоровлю щиро

Дмитро.

Пересунення боєвої лінії на австрійському фронті наслідком російської офензиви літом 1916. р. мало той наслідок, що богато виселених родин опинилося в районі Ковельщини. Для них оснувало австрійське командування окремі табори, а при окружній команді системізувало окремий реферат для справ виселенців. Цей реферат доручено Вітовському. В цій справі пише він у грудні 1916. р. ось що:

„Я запустив вже тут корінь, себто стався конечно потрібний. Покищо зі всіми — навіть з тими, що Гаврилко на них нарікає, — як найкраща гармонія. Я став на становищі, що я не є ніякий Delegierter, тільки зовсім нормальний урядник окружної команди, а з того виникає, що за полагодженням всяких справ**) не потребую ходити до поодиноких референтів як сторона, тільки полагоджую їх по товариськи. Як вже знаєш, називаюся урядово Evacuierten-referent, маю всіх 23.000 душ (виселених — Н. Г.) т. зв Militär-wirtschaften мають доставити мені збіжжа, бараболь, а я маю зорґанізувати та вести апровізацію виселенців. Збіжжа мало, виселенців богато, роботи дуже богато. Команда 4-ої армії моїх хлопців ще не віддала. Поприділюю їх до поодиноких постерунків жандармерії як моїх помічників. Підлягатимуть тільки мені. Справа шкільна йде зовсім добре“.

Під кінець 1916. р. набрала шкільна праця Вітовського дійсно найбільшого розмаху. Попри народні школи орґанізує він також курси для неграмотних.

26. XI. 1916. (902).

Дорогий Ничипоре!

Що маєш силу, право й охоту бодай титулярно бефердирувати — на це доказом Комісаріят у Володимирі Волинськім. Залучену Beförderungseingabe прийми так тепло й щиро, як вона написана. Арґументом про: тутешні обставини. Так потрібно конче. Відносний приказ будь ласка в німецькім перекладі переслати сюди, щоби предложити його владі.

Здоровлю щиро

Дмитро.

12. I. 1917. (905).

Дорогий Ничипоре!

Як не забув, то будь ласка тепер внести моє прохання о IX-ту ранґу. З певних зглядів воно мені тепер потрібне. хоч досі я маловажив це. Як справа, про яку ми говорили в театрі? Індишевському і Гаврилкові будь ласка пригадати, що моя етапна почта все ще 276.

Здоровлю сердечно

Дмитро.

В лютім 1917. р мав Вітовський якесь непорозуміння з одним старшиною Коша на тлі якогось письма того старшини до стрільця (здається Палащука), що працював в окрузі Вітовського. Старшина цей — почувши, що це письмо особисто діткнуло Вітовського, просив мене, щоб я посередничив у ліквідації того непорозуміння. Я написав Вітовському листа з вияснениями і одержав на його отсе письмо:

Дорогий Ничипоре!

На твоє плєдоє буде моя репліка коротка: Дивуюся, що автор картки вважає за відповідне говорити перед Тобою, що в тій картці не мене мав на думці, тільки кого іншого. Троха інакше думали ті, що картку читали, бож і тому тільки дали мені її прочитати, що від початку до кінця оброблювала мою особу. Тактика дуже вигідна, хоч для мене зовсім нова. Оплювати когось, представити як людину без ніякої амбіції і т. д., а опісля сказати, що все те відноситься до кого іншого — це нагадує мені історію свата, якому війт вибив око, та він на війта не марикує собі, бо війт властиво на кого іншого замахнувся. Можеш мені вірити, що тої картки не коментовано мильно, тільки читано так, як була писана. Яка ціль того письма, в додатку до людей безпосередно мені підчинених — не знаю. Вкінці цілу сю історію з хвилею висилки мого листа вважав я покінченою, тимбільше вважаю її такою тепер.

За 2—3 дні напишу більше про тутешні відносини; сьогодня бігме не можу. Чи на Твоїм загумінку всьо благополучно?

Цілую щиро

Твій Дмитро.

П. С. 18-19-20 був тут Скоропис.

15. 3. 1917. (908).

Дорогий Ницьку!

Письмо Твоє, так файно друковане, страшно моє серце розманіжило. Що до його змісту (листа — не серця), то діло мається так: Правда є, що Б(юро) К(ультурної) П(омочі) — не знаю чому — почало Ковельщину трактувати як мацошині діти. Може тому, що ми звідси не робимо ніякого крику-реклями. Та це дурниця. Вчера передав я відповідного листа до д-ра Крипякевича. З Твоєї оферти — помогти Ковельським школам матеріяльно — хоч як вона щиро зроблена, не можу скористати. Діло бачиш — таке: Доси — окрім 500 К. з червня 1916. — не взяв я з Б. К. П. ні сотика готівкою, хіба за деякі шкільні річи буде мусіло Бюро заплатити; однак ця квота в порівнанні до опублікованої квоти в „Ділі“ і „Вістнику“ є мікроскопійно мала, бо зпевністю і 300 К. не виносить. Крутив і кручу, як можу. В цім місяці я хотів знов розмахну-

---

*) В попередньому числі помилково подали ми „Докінчення“ замість „Продовження“.

**) Тут ходить про справи шкіл в окрузі (Н. Т.).

тися і бодай 3—4 нові школи додати. В тій цілі просив я листовно д-ра Крипякевича, щоби подав мені стан готівки і буджет фонду. Стрільців більше сюди спроваджувати не можу, тому я написав йому, що обсаджувати нові школи треба буде людьми новими, цивільними, яких треба буде оплачувати. Для того саме хотів я знати стан і буджет фонду. Не можна чейже на сліпо й на свою відповідальність спроваджувати сюди людей і діждатися вістки: „Фонд вичерпаний". Буджет хотів я знати ще й тому, щоб зорієнтуватися у видатках та взагалі оперувати чимсь певним, а не люфтом. На це дістав я таку відповідь: „Ковельщина може дістати з Б. К. П. місячно до вересня по 500 К. Щодо спроваджування цивільних учительських сил порозумітися з Мартинцем".

Отже стан фонду остався для мене урядовою тайною й на дальше, буджету не бачив, а в який спосіб я маю порозумітися з Мартинцем (бо листовний не все добрий) — то Бог знає. Я шаную всяку владу, але за те від неї бажавби, щоби вона там, де треба, помогла. Вже місяць тому, як написав я до Крипякевича по 200 букварів Солтиса для курсів неграмотних. Просив, щоб він звернувся до Волошина ,щоб стрілець якийсь привіз, бо звідси нікого вислати не можу. На це дістав відповідь: „Книжки спаковані ждуть", аж я когось по них пришлю. На мій алярмуючий лист до Волошина, щоб він поміг у висилці, відповів цей, що він дуже радо книжки перешле стрільцем, але тоді, коли Крипякевич дасть йому книжки до висилки. Шановне Б. К. П. не могло досі зробити того*), мимо сего, що вже знало, що стрільці книжки перевозили. На сім інтересі стратив я цілий зимовий місяць, коли найкраща пора була до науки. Збираючи те все — не хочу, щоби мені закинули вилім зпід признаної влади Б. К. П. і тому Твоєї оферти чи то в натурі, чи ін релюто — приняти не можу. Інша річ, що зачну в троха іншому тоні переписуватися з тою владою.

Тут нічого нового. Дня 18. ц. м. мустерунок; чи хлопці будуть ставати перед комісією, не знаю ще ані я, ані команда округи. Всіх стрільців-учителів, якщоб вони були здібні, команда округи буде реклямувати. З братії, що є коло мене, один є в моїй канцелярії, один має склад реферату виселенців, одного впхав як помічну силу до канцелярії цивільного Комісаріяту, а всі інші по 20. 3. будуть приділені до районових команд, зглядно до Militärwirschaft-ів.

А тепер справа Твойого П. С. Бажаної картки післати не можу з тої причини, що П. (здається Палащук — Н. Г.) заявив, що вже її не має. Дивуюся, що Микола схотів мене підійти і чужий лист вислав у коверті, заадресований моєю рукою. На той лист не відповів і не відповідаю.

Я з ніким ніколи не гнівався, але як хтось так болючо стане мені на ногу, як було у цім случаю, то зрозумієш, що не можу зробити приємної міни і ще сказати: „Дякую". Впрочім я вважаю справу покінченою та прошу Тебе, щоб і Ти також її такою вважав.

Тепер все тут працює як машина. Хочемо видати волинський альманах. До Володимира Волинського віднісся я в тій справі з пропозицією, щоби вони й у себе те саме зробили так, що альманах вийшовби в 2-ох книжках. Матеріяли незвичайно цікаві. Навіть малярські шкіци дуже гарні. Шкода, що Безгрішний відказався приїхати бодай на кілька днів, щоби поробити кілька знимок зі шкіл. Запрягаю до цего тутешнього жидка, але це партацтво. Що нового в Коші і в полі? Здорови від мене Індишевського, Безгрішного, Рожанковського і т. д.

Цілую окропно моцно

Дедьо Дмитро.

Про відношення Б. К. П. до Вітовського буде мова в другій частині моїх матеріялів. Тоді й стане зрозумілим цей лист.

На превеликий жаль Вітовський не тільки не здійснив свого пляну в справі видання волинського альманаха, але місяць після останнього свого листа мусів покидати Волинь на приказ вищого командування австрійської армії — перебувши там 16 місяців. Після перегляду (мустерунку) стрільців відіслано здібних до полевої служби до Коша, а з ними вернули і наші Комісарі. Боєва Управа УСС та Союз Визволення України просили Команду Коша задержати сотника Вітовського і чет. Саєвича до дальших заряджень, а тимчасом звернулися до А. О. К. з представленням в справі реактивування Комісаріятів УСС на Волині та повороту обох згаданих старшин на свої давні місця. Вітовський перебув якийсь час в Коші, а коли заходи нашого політичного представництва не віднесли бажаного успіху, перейшов до Вишколу, де формувався тоді новий похідний курінь. З початком листопада 1917. р. вийшов цей курінь під командою отамана Тарнавського в поле, а Вітовський став адютантом курінного.

Якраз в часі побуту Вітовського у Коші УСС переживали стрільці внутрішню ідеольоґічну кризу, коли то заносилося на ліквідацію Леґіону. Про становище Вітовського в цій кризі буде мова в іншому місці. Про це пише також тов. М. Заклинський у статті: „Вітовський як політичний провідник стрілецтва в 1917. р." (Календар Червоної Калини за р. 1937). Після відходу Вітовського з куренем Тарнавського в поле йшла між нами знов переписка. Він інформував мене про стрілецькі настрої та думки у звязку з проголошенням Третього Універзалу Української Центральної Ради. На жаль не зберігся в мене ніодин лист Вітовського з того часу. Я пригадую собі добре, що він писав мені тоді про те, що корпусна команда на прохання Команди Леґіону за дозвіл на устроєння маніфестації Леґіону з приводу Третього Універзалу не тільки не дозволила на неї, але й відкликала отамана Тарнавського до його полку. Національну маніфестацію, яку уладив тоді Кіш УСС (тріюмфальна брама біля Команди Коша і похід стрільців з орхестрою та смолоскипами через Пісочну й Черницю), про яку писав я Вітовському, булаб корпусна команда — по словам Вітовського, скваліфікувала як державну зраду.

Також підчас мирних переговорів у Берестї Литовському йшла між Кошем і Командою Леґіону жива переписка. Її вів зі мною Вітовський. З того часу зберіглася у мене тільки одна ось-яка записка:

Без дати (311).

Повідоми сейчас Старосольського, щоби знане йому, а мені потрібне письмо сейчас вислав. Курієр в Чорткові

---

*) Вина лежала по стороні Збірної Станиці УСС, а не Б. К. П., бож Д-р Крипякевич сам один вів Бюро й не мав людий до праці; а при Станиці було їх досить. Н. Г.

хай розпитує за нами, бо завтра мабуть переносимося. Письмо до Ц. У. УСС отвори, прочитай і сейчас висилай до Відня. Я сьогодні вже встав, хоч на воздух не можу ще виходити. Дмитро.

Під тим самим числом (311) є записка Центральної Управи УСС:

До Команди Коша УСС. Етапна почта 445.
Відень, дня 27. I. 1918. (середа).

Письмо, підписане пп. Вітовським і Стронським, з дня 25. XII. 1918. р. отримала Урядовня Центральної Управи УСС дня 27. I. 1918. через десятника Семена Мацькевича і пересилає його безпроволочно голові Ц. У. УСС п. Д-рові Стоцькому у Фрайштаті.

З Урядовні Ц. У. УСС
Іван Боберський.

Змісту сього письма не памятаю.

Коли після підписання мира У. Н. Р. з осередніми державами Легіон УСС пішов з австрійською армією на Україну, мав Вітовський спершу якусь окрему місію. В моїх актах не має нічого про це, одначе знаю, що він в березні й квітні 1918. р. був у розпорядженні команди корпусу Гофмана та виконував обовязки команданта м. Жмеринки, де стояла тоді команда корпусу. Одного разу відвідав я його в Жмеринці в часі переїзду до Одеси і ми мали тоді довшу розмову. Між іншим розказав він мені, як він познайомився з польським письменником Корнилом Макушинським. Цей просив корпусну команду від імені одної польської аристократки з Поділля дозволу на переїзд до Варшави. Сотн. Вітовський мав від команди корпусу доручення залагодити цю справу. Він обійшовся з Макушинським якнайкраще, щоби показати йому культурність УСС-а.

Безпосередно після перевороту в Австрії, в листопаді 1918. р. доручив мені Вітовський — вже як Військовий Секретар З. У. Н. Р. — обняти команду Військової Округи в Тернополі. В другій половині тогож місяця, в часі своєї поїздки по краю відвідав мене Вітовський в Тернополі. Ми сиділи в мому кабінеті (в Окружній Команді) пізним вечером і серед нашої розмови нагло відозвався телефонічний дзвінок. Вітовський відруховo вхопив слухавку та слухав із щораз більшим зацікавленням. То повідомляла якась наша військова станиця над Збручем, що біля села Калагарівки появився більший військовий відділ — в силі приблизно $1^1/_2$ тисячі людей — який у ворожій поставі перейшовши Збруч, посувається на захід. Як пізніше показалося — був це відділ поляків з ріжних стягів австрійської армії та П. О. В. „Схід" (українське Поділля), котрий прямував на Львів і в Микулинцях, біля Тернополя, був зліквідований. Вислухавши звідомлення нашого старшини, Вітовський дав мені негайно зарядження в справі ліквідації цього відділу та казав постійно себе інформувати про хід справи. Після того відїхав Вітовський з Тернополя, а через кілька днів знов прибув сюди разом з нашим Державним Секретаріятом. Якраз тоді явилися в Окружній Військовій Команді два старшини (поляк поручник і чех четар), як парляментарі від польського відділу в Минулинцях на переговори про здачу. Я повідомив про це телефоном Державного Секретаря Вітовського і він негайно прибув до О. В. К., щоби вести ці переговори. Вислухавши слів парляментарів, Вітовський у великому схвилюванні накинувся на всіх старшин того відділу за нарушення міжнародного права та робив їх відповідальними за зайвий пролив крови в Микулинцях. Після того — залагодивши справу з парлямeнтарями — наказав мені Вітовський пильно вважати на те, щоби бранців трактовано по людському.

В грудні 1918. р. переїхав наш Державний Секретаріят до Станиславова. При виїзді з Тернополя пропонував мені Вітовський обняти мобілізаційний реферат в Секретаріяті Військових Справ, який досі не був зорґанізований. Від 1-го січня 1919. р. працював я під рукою Вітовського як начальник Мобвідділу при Д. С. В. С. Ми мешкали в одному готелі і часто проводили вечорі на розмовах. Одного дня сиділи ми в якомусь малому ресторані при вечері. Оба ми були чимсь прибиті — здається некорисним положенням на фронті — і мало говорили з собою. Серед того надійшов Василь Дідушок. Він був щойно після тифу і виглядав як скелет, з трудом ішов, спираючись на палиці. Зблизився до нашого стола, присівся і — видно було — хотів щось сказати, але довго вагався. Нарешті спитав одного з нас, що ми порадилиби йому купити, млин чи тартак, бо він має трохи грошей і не знає, що з ними робити. Замість відповіди Вітовський поглянув на нього так, що Дідушок зразу зрозумів, як далеко відбіг він від свого, колись так близького, товариша воєнних трудів.

У квітні 1919. р. зложив Вітовський уряд Державного Секретаря Військових Справ і від того часу ми вже більше не стрічалися.

Наведені листи і моменти з життя покійного Дмитра Вітовського, яких я був свідком, або про які чув від Нього, може причиняться дечим до вияснення характеру та способу думання першого Начального Вожда У. Г. А. з нашої визвольної доби. Я не беруся давати тут Його повну характеристику; це буде можливе щойно після зібрання всіх відносних матеріялів. Я надіюся, що за моїм приміром підуть усі товариші, що мають збережені писані й неписані матеріяли про Вітовського і поможуть історикові нашого недавнього минулого, тов. О. Думінові, закінчити велике завдання, яке він на себе взяв.

Я не погоджуюся з думкою тов. Палієва, що Вітовський був нерішучий і маловір. Правда, що Він був мрійником, поетом. Але разом з тим Він умів реально дивитися на справи, передбачувати події та отверто висказувати свої сумніви навіть проти поглядів більшости. Саме отся Його риса могла в деяких випадках робити враження, що у Нього був брак віри. Може деколи й понижувався лет Його думки (як пр. у листі з 23. травня 1916. р.), алеж це були у Його моменти чисто людські, від яких не є вільні навіть найбільші ґенії. Зараз же приходив у Його момент рефлексії і Він сам критично ставився до себе. Були ж і в Шевченка — якщо можна вжити такого порів-

нання — в часі заслання моменти психічного заломання, але ніхто не важиться через те відмовити нашому Національному Пророкові великої сили духа. Проф. Др. Іван Крипякевич у своїй статті про діяльність Вітовського на Волині вжив в одному місці вислову „капральська лють“ у відношенні до Вітовського. Такий вислів зовсім не підходить до Вітовського. В Стрілецтві був Він в першій мірі громадянин, а не жовняр по призванні і якраз своїм громадянським наставленням здобув собі найбільшу популярність між стрільцями. Завваги Д-ра Ст. Шухевича про вдачу Вітовського (Спомини І. стор. 85—86) такі своєрідні, що над ними не варто й спинятися, а Його твердження, що він тішився більшою популярністю між стрільцями як Вітовський („Вириш брате мій“ ст. 222), є дуже далека від правди.

Для характеристики Вітовського не без інтересу є такий епізод з літа 1917. р., про який Вітовський сам мені розказував: Одного дня вертав він зі своєю сотнею з вправ до бараків в Дроговижі. День був слітний, на дорозі повно грязюки. Стрільці, втомлені вправами, заболочені, йшли мовчки. Недалеко бараків зачала сотня співати якусь непристойну вояцьку пісню. Вітовський заraз спинив сотню і приказав: „Позір“! „Ворог зправа!“ „Сотия в розстрільну“! і зачав наступ на мнимого ворога по грязюці, під гору. Від часу до часу приказував: „Долів!“ Перегнавши так сотню аж на горб, наказав збірку. Відтак накинувся на сотню за те, що вона, маючи богатий репертуар своїх стрілецьких пісень, — важилася заспівати непристойну пісню. Стрільці — як розказував мені Вітовський — не взяли йому зовсім за зле цеї кари, а навпаки самі похваляли крок свойого сотника.

Посол Т. Старух на травневім Українськім Військовім Зїзді у Києві 1917 р.

Подав: *Франц Коковський.*

Т. Старух в часі своєї кандидатури на посла.

Пок. Т. Старух відомий був у Галичині з непохитности характеру та різкої нераз, але зо щирого серця пливучої поведінки. Уперше вийшов Старух послом із Бережанщини в 1907 р., де кандидував навіть всупереч наказові Національного Комітету, тодішньої верхівки націонал-демократичної партії, що бачила в Старухові небезпечного противника для др. К. Левицького, побоюючися, щоб пок. Старух своєю кандидатурою не провалив кандидатури д-ра Левицького.

Але побоювання верхівки націонал-демократичної партії показалися нестійні, бо при виборах вийшли послами д-р Левицький і пок. Т. Старух, а провалився д-р Дудикевич, проводир русофілів.

У 1915 р. російські війська, що відступали з Галичини, забрали з Бережан пок. Т. Старуха разом із сином Миколою, як цивільного полоненого, а російська влада, нацьковувана д-ром Дудикевичем, інформатором ґр. Бобрінського, заслала його на Сибір. Там перебував він у містечку Ядрині аж до вибуху революції, а потім вернувся у Київ дня 18 травня 1917 р. У Києві відбувався саме тоді український військовий зїзд і на ньому явився теж Старух.

З записника Т. Старуха передаю читачам цікаві спостереження та промову на зїзді пок. Старуха, як причинок до пізнання та характеристики цих часів та насвітлення ролі, що її відограв В. Винниченко в тому зїзді.

— — — — — — — — — — — —

„Я був ще дуже хворий та ноги мені попухли так, що не міг ходити. У Києві помістили мене в українському комітеті, на Федорівському переулку, 11 число. А тут саме український військовий зїзд, якже мені не піти та не натішитися? Я пішов із сином Миколою на цей зїзд, але нас не хотіли пустити, бо ми чужі та невійськові. Я написав карточку до президії зїзду з проханням, дозволити мені бути на тому зїзді, а проф. Грушевський, що знав мене ще з Галичини, дозволив пустити нас на зїзд.

Коли я увійшов на салю, адвокат Міхновський із Харкова привітав мене від зїзду та поставив внесення вибрати мене почесним членом президії. Зїзд прийняв це внесення одноголосно. Подякувавши коротко почав я прислухуватися нарадам. Промовляли як референти Петлюра, Винниченко та інші. Тема промов була: мир без анексій та контрибуцій, а для України територіяльна автономія. Про самостійність України не згадав ніхто ні словом!

У 4 годині пополудні зарядили перерву до 6 години, потім мали відбуватися дальші наради.

О шестій годині, по перерві, я попрохав дозволити мені говорити. Мені дозволили. Я говорив таке:

„Диктувати мир без анексій та контрибуцій

може той, хто виграв війну. Росія війну програла, німці стоять недалеко Петрограду. Той, хто програє, мусить узяти те, що йому дають. Що торкається автономії для України, що ви її домагаєтеся, то ми, галицькі українці, стоїмо на принципі самостійної України, незалежної української держави і від цього домагання ніколи не відступимо. Наддніпрянські українці малиб рацію домагатися територіяльної автономії, колиб не було европейської війни, колиб тільки в самій Росії видвигалися нові реформи, але й тоді мусілиб домагатися більше, як автономії, тоді малиб право домагатися приверненння постанов переяславського договору, а це більше, як автономія.

Ви, придніпрянські українці, тому вхопилися за цю автономію, бо не бачили, як вона в практиці виглядає. Я живу в Галичині, там ми маємо автономію, то я вам скажу, як вона виглядає.

Ви бачили пана, що йде на гулянку та веде з собою пса на ланцюжку? Оце той пес має таку „свободу", його автономія така, як довгий панський ланцюжок. А більш нічого! Так буде в Україні з тою автономією при Росії. Усіми справами заграничними, валютовими, військовими, судовими, загально-освітними буде кермувати Росія, а вам лишиться платити податки, давати салдатів, а в найліпшому випадку позволять вам заспівати козачка та діравий міст направити. Так, а може ще гірше буде виглядати ваша автономія, поки Україна буде привязана до Росії, як ця собака на панському ланцюжку!

У теперішню хвилину, коли рішається доля усіх народів, ми, українці, сорокмільоновий народ, маємо право та обовязок домагатися своєї держави.

Поручник УГА Пилип Войтович
V. сок. бриґада.

Як ми тепер цього не добудемо, тоді ми на все пропали! Европейська війна не так часто буває, щоб ми скоро мали знову нагоду відбудувати нашу батьківщину! Ми маємо до цього право й підставу, бо ми нарід старший від російського, маємо свою територію, свою культуру!

А те, що нам тепер світ признає, ми легкодушно відкидаємо, за що нас наші нащадки прокленуть! Колиб ми нині ухвалили автономію, тоді Вільзон скаже про нас: „раб хоче бути рабом"!..

Т. Старух по повороті з московської неволі.

Уже перший конґрес, скликаний у квітні 1917 тут, у Києві, зробив велику помилку, ухвалюючи територіяльну автономію. Цей зїзд не мав права виносити такої постанови. Зїзд повинен був покликати тимчасовий уряд для наддніпрянської України, поки не збереться конференція делеґатів усіх українців".

Це була моя промова. По її скінченні учасники зїзду зготовили мені гучну овацію, а член президії зїзду, адвокат Міхновський, почав мене на естраді цілувати. Понеслися оклики: Самостійна Україна, самостійна Україна!" Вони були такі гомінкі, що президія перервала на хвилину засідання...

Моєю промовою був крайно обурений Винниченко. Він вибіг до другої кімнати, покликав там Грушевського, Міхновського та ще мене та накинувся на мене, хто мені позволив так говорити. Я відповів Винниченкові, що я не потребую від нікого дозволу, бо я законний репрезентант українського народу, зате запитав я Винниченка, хто дозволив йому так говорити, як він говорив, коли він репрезентат партійки соціялістів? Винниченко закинув мені, що домагання автономії не означає, що ми не можемо післати делеґатів на мирову конференцію, але я цьому заперечив, бож тоді буде нас репрезентувати Росія, а Міхновський підтримав мою думку".

Проти профанації

Написав: *О. Думін.*

(Замітки про спомини сот. Е. Круківського: „Голос крови", Львів 1936. Вид. Центрореклями).

Певно не помилюся, коли скажу, що кожний свідомий українець зрадіє, побачивши на книгарському столі нову українську книжку чи хотяйби брошуру. „Багатіє наша літературна скарбниця" — подумає — і купить чи не купить дану книжку, але певно скріпиться свідомістю, що „ми йдемо вперід". Судячи по теперішній нашій літературній продукції, книжка в нас тепер начинає йти, друковане слово знаходить дорогу в народ, читача прибуває.

Зокрема має в нас тепер попит споминна література, звіти учасників визвольної боротьби, без огляду на те, яку тему в них обговорюється. І це дуже потішаюче явище. Суспільність набирає пієтизму до наших визвольних традицій, поглиблює своє знання історії і кріпиться морально до великих днів в будучности. Потішаюче воно тим більше, що літературний рівень і історична вартість цих спогадів, які появилися дотепер — за малими виїмками, передовсім коротких спогадів по часописах і журналах — доволі висока. Маємо між ними навіть високовартісні твори того роду письменства, як от спогади В. Андріївського, М. Заклинського, М. Галагана, С. Шухевича, В. Калини і ін. Ці автори справді постаралися дати суспільности гарний подарунок.

Спомини сот. Е. Круківського п. з. „Голос крови" в порівнанню з ними, а навіть в порівнанню зі слабшими споминними записками — різкий дисонанс в нашій мемуаристиці. Такої низькопробної праці в нас ще ніхто не дав. Ціла книжка, це мішанина фальшивого патосу, самореклями, порозриваних, не звязаних зі собою ні провідною думкою, ні хронольоґічно, моментів; крикливих, пересаджених і деколи таких беззмістовних фраз, наче миляна банька.

Автор старшина одного з полків XI-го корпусу, хотів розповісти про його українізацію, хотів дати причинок до історії українського військового руху в колишній російській армії в 1917 р. Тема цікава і важна. І сот. Круківський буйби певно заслужив собі велику подяку української історіографії, колиб не митикуючи, а просто річево і спокійно розповів був все якслід, як це дійсно було, про настрої рос. армії при кінці 1916 р., перші вістки про революцію, про відношення до неї українців, перші орґанізації українських ґуртків в корпусі, степенування української національної свідомости і конкретних вимог і т. д. Так як це зробив М. Галаган, ґен. В. Петрів, полк. ґен. булави Б. Сулківський чи хотяйби сот. Корнїв (про українізацію X. корпусу, в журналі „За Державність"). Замість того він нарисував якийсь „Червоний світ", якийсь настроєво-психольоґічний чи психопатичний нарис, з якого не визбираєш і жмені фактів пригідних для історії того часу.

Ні з історією революції в Росії взагалі, ні на Україні автор зовсім не обзнайомлений. Маніфест царя Миколи II. про зречення (ст. 26) уважає він ідентичним з „Приказом № 1" і вписує на його конто силу таких річей, яких не було ні в одному ні другому акті. На стор. 51 читаємо: „Ще тоді, коли Керенський, в ролі верховного команданта всеросійської армії, підготовляв імпозантний наступ розаґітованої армії на півд.-західн. австр. фронті, в герметично (? невжеж) запльомбованому ваґоні товариші Ленін і Троцький пили собі чайок. Їхали в Росію, яко німецький даруночок".

Що слово, то „откровеніе". Керенський тоді, коли „підготовляв" (в червні 1917 р.) наступ, не був Головнокомандуючим, а Верховним Головнокомандуючим рос. армії був ґен. Брусілов (від 4. червня до 31 липня), Керенський-же займав посаду воєнного і морського міністра. Ленін і Троцький приїхали в Росію не разом і не з Німеччини. Ленін приїхав зі Швайцарії а трохи пізніше (в першій половині травня) Лейба Троцький з — Америки. Отже чайку в „герметично запльомбованому" ваґоні вони пити не могли. І чомуж це автор каже, що Ленін був дарунком Німеччини? Так, Німеччина пропустила його з пачкою большевицьких горлорізів через свою територію, алеж бо й англійці зловили були Троцького, коли він вертав з Америки в Росію, продержали якийсь час в концлаґері і також врешті пустили в Петроград. „Німецький даруночок" — це стара пісня російських чорносотенців, а до неї рефрен: „вредний Ґерманец, ето он разаріл Расію". Та хіба українцям треба повторяти цю пісню?

Про ґен. Корнілова говорить автор з великими похвалами і мається враження, ніби жаліє, що його задум повалити Керенського та завести воєнну диктатуру не вдався. Дійсно Корнілов був одним з найкращих рос. ґенералів і навіть сприяв почасти українізації армії, але це все длятого, щоб скріпитися, зєднати собі поміч українців в боротьбі з Тимч. Урядом. Що він потім був би почислився з Центр. Радою і II Укр. Військ. Ґенер. Комітетом, який він обіцяв „целий перевешать", в це не має сумніву.

Не вірно з історичною правдою, будьтоби Троцький проголосив себе в Бересті (ст. 82) приятелем Німеччини і Австрії. На цій-же стороні автор говорить: „Наша пропозиція про завішення зброї між арміями українською та австрійською, що стояли вздовж т. з. (чому т. з.?) „румунського фронту" давала Україні, як державі, що перша зробила крок до миру — атути в майбутніх мирних переговорах з Центральними Державами в Бересті". Не Україна перша запропонувала перемиря на фронті і не вона зробила перший крок до миру з Центр. Державами. Перемиря заключили перші, бо вже 5 грудня, большевики на північному фронті, а делеґація під проводом автора на рум. фронті щойно 27 грудня (ст. 81), вониж перші начали переговори в Берестю 22

грудня, а щойно тоді Ц. Рада побачилася змушеною вислати туди і свою делеґацію, яка 6 січня 1918 розпочала розмови з нім. і австр. представниками. Інша річ, що Україна скоріше зговорилася з Осередніми Державами і вже 9. лютого заключила з ними мир, а большевики аж 3. березня.

Факти з української революції в книжці сот. Круківського такий же спліт **„der Dichtung und Wahrheit"** як і з історії загально-рос. революції. Невжеж йому як делеґатові на II. Всеукр. Військовий Зїзд треба було зробити таку грубу похибку і написати (ст. 46), що Зїзд доручив Ц. Раді зіґнорувати Керенського та установити найвищу військову (sic!) інституцію під назвою Ґенерального Секретаріяту при Центр. Раді?" Ґенер. Секретаріят не був ніякою військовою інституцією (мимо того, що називався „Ґенеральним"), а кабінетом міністрів — правительством, а ще точніше виконавчим орґаном українського парляменту Центр. Ради. Автор певно мав на думці Укр. Військовий **Генеральний** Комітет, але цей Комітет вибрано ще на першому військовому зїзді в половині травня.

На цій-же стороні автор каже: „з лона зїзду веліміновано (sic!) навмисне емісарів (sic! для українських справ" (?). Їх завданням було орґанізувати українські військові формації. Нічого подібного. Ніяких емісарів не вибирано, а вибрано доповнюючe число членів до Укр. Військ. Ґенер. Комітету і щойно цей Комітет попризначав зі свойого складу представників — комісарів (а не емісарів; емісар тайний висланець) при булавах фронтів, при Ставці, Ґенер. Штабі і Голов. Штабі. Одначе рекорд побила непоінформованість автора відносно київських подій 10—14 падолиста. Сот. Круківський розповідає ні менше ні більше, як те, що нібито тоді київські комуністи, на яких чолі стояв москаль-комуніст Любченко (так і написано), виступили разом зі Штабом Київської Военної Округи на чолі з полк. Оберучевим (sic!) — проти військ Центральної Ради!

Мається враження, наче автор хотів покпити собі з читачів. Він був делеґатом також на III. Всеукр. Військ. Зїзд і був під той час в Києві, щож він тоді там робив, коли навіть не знає, що бої в ці дні велися між більшовиками (на чолі їх тоді Любченко не стояв; він тоді належав до партії українських соц.-рев., з роду Любченко українець і інспіратором Харківського Совітського Уряду він не був. До речі цей уряд називався: Народний Комісаріят) і відділами вірними Тимч. Правительству, тобто Штабові Київської Воен. Округи, а українці держалися напів невтрально, напів піддержували більшовиків. Та на цьому не кінець, бо показується, що сот. Круківський бачив в ці дні в Педаґ. Музею полк. Оберучева, який нібито командував тоді військами Київ. Воен. Округи і вів переговори з Центр. Радою. Це просто eine Räubergeschichte, мабуть стільки правди також в оповіданні автора про те, як то він заключив договір з ґен. Аварeску (ст. 95—91) відносно українських військ на рум. фронті.

В тому часі, коли відбувався III. Зїзд, начальником Київськ. Військ. Округи був ґен. Квецінський, а полк. Оберучев уступив зі свого становища ще в жовтні і, як говорено, зовсім виїхав з Києва. Як відомо, з членів III. Військ. Зїзду, коли в Києві начались бої, утворився полк. Його командантом вибрано полк. Капкана. Тому, що полк. Капкан десь зник, обовязки ком. полку виконував адютант Богданівського полку пор. М. Галаган, а не підполк. ґен. булави Капустянський. Взагалі оповідання сот. Круківського про падолистові дні в Києві одна велика „бурда"; з неї видко зовсім ясно, що автор у сформованому з членів зїзду полку не був і з ним на вулиці не вирушав.....

Помилки можуть траплятися і найсолідншому споминкареві і сот. Круківському не взявби ніхто за зле того, колиб він не знав, хто створив Харківське Совіт. Правительство, або не знав, що Ленін і Троцький не пили чайку в герметично запльомбованому ваґоні, але не знати, хто з ким воював в падолисті в Києві, хто командував зїздівським полком, або твердити, що полк. Оберучев приїзджав до Педаґогічного Музею на переговори, де його члени зїзду хотіли вбити і тільки Ц. Рада випросила його, це — написати і видрукувати просто велике розчарування.

Українська суспільність витає з радістю кожний причинок до історії української визвольної боротьби. Видно це хотяйби з того, що в нас появилося вже кілька видавництв, які випускають передовсім воєнні спогади. Але цього настрою і прихильности суспільности не сміється використовувати на спекуляцію, на те, щоб на книжковий ринок випускати всяку базґранину. Автор мусить над спогадами попрацювати, впорядкувати їх, обчистити зі всіх сторін, вигладити і коли хоче писати про речі, яких сам не бачив, то мусить поінформуватися про них от хотяйби з „Історії України проф. Д. Дорошенка". Сот. Круківський був завигідний попрацювати над своїми споминами. Він сів, написав, що в голову прийшло, і гайда до друкарні. Стільки переборщення, перекручення і пустомельства ще ні в одній книжці не зібралося разом, що в його.

Одиноке, що має певну вартість в „Голосі крови", це інформації про склад XI-го корпусу і 2 стріл. дивізії та українізаційну роботу в них. Та і до них треба ставитися з великою обережністю. Тут не місце вказувати на всякі „підозрілі місця" авторового повіствовання, вкажу тільки на те, що X. корпус, до якого приєдналася українська бриґада, створена в 2-ій стріл. дивізії, зовсім не розтаяв ще над Дністром, як про те запевнює сот. Круківський, а X-ий корпус дійшов до Балти, відпочав там якийсь час і рушив доволі зорґанізовано через Єлисаветгород на Кременчук, здобув його а щойно там розклався під впливом більшов. аґітації. Автор належав також тоді до X-го корпусу, до 31 дивізії, чомуж він не пішов з нею, а остався в Ямполі?

Дивне, що сот. Круківський розповідає за ріжні преріжні річи, без яких його книжка могла обійтися (і це вийшлоб було їй на здоровля), а не згадує, що сталося з іншою дивізією X-го корпусу, тобто 4-ою стріл. (залізною). А про неї написано ще в 1934 р. (гл. В. Савченко, ґен. штабу полк.:

Український рух у рос. частинах у 1917 та 1918 рр. в журналі „За Державність“ ч. IV, стор. 151—154).

На стороні 78. читаємо таке: „9-та дивізія була розложена; москалі пішли на відпустки, а хахли більшістю прилучилися до X-го корпусу“. Чого було прилучатися 9-ій дивізії до X-го корпусу, коли вона до нього належала завсіди.

„Голос крови“ не є звеличанням а профанацією нашої визвольної боротьби. Сумно булоб, колиб появилося більше таких — споминів.

РЕЦЕНЗІЇ І ЗАМІТКИ

Як грузини віднеслися до кубанського війська

(З приводу нарису м-ра Богдана Галайчука: Про Грузію та грузинів — Як грузини волі добивалися — з 22 образками і 3 мапками, Львів 1936, Видання Т-ва „Просвіта“ ч. 829, 8°, 48 ст.).

Західні українці не багато знають про кавказькі народи взагалі, дарма що вони притикають до української національної території на південному сході та менше-більше продовж століття ділили й ділять недолю наших східніх братів під московським караулом у тюрмі. Через те є вони нашими природними протиросійськими союзниками й нам, українцям, слід ними більше, як досі, зацікавитися. Нарис м-ра Галайчука запізнає нас саме із одним найбільшим і найактивнішим кавказьким народом — грузинами.

На основі зібраних матеріялів автор у приступній формі подає коротко географію Грузії, культуру й побут грузинів та їхню історію до 1917 р.; ширше займається грузинськими державними змаганнями в 1917—1921 рр. Початкові етапи цих змагань здебільша подібні до східноукраїнських. Серед грузинських партій найсильніші були соціяльні демократи, що, подібно придніпрянським українським соціялістичним провідникам, замісць використати руїну російської імперії й негайно проголосити незалежність Грузії, підготовлялися тільки... до російських установчих зборів. І навіть після большевицького перевороту в Росії, коли грузини разом з іншими кавказькими народами утворили федеративну державу, все ще чекали скликання російських установчих зборів. Щойно на домагання Туреччини проголосив дня 23. лютого 1918 р. „закавказький сойм“ у Тифлісі незалежність федерації кавказьких народів; ця федерація розлетілася в травні 1918 р. під впливом невдач у її війні з Туреччиною. Два дні після свого виступлення із „закавказької“ федерації Грузія заключила (28. V.) союзний договір з Німеччиною, яка охоронила її незалежність перед турками.

Окремий розділ присвячує м-р Галайчук приязним взаєминам між Грузією та Україною; обговорює він головно працю українського посольства в грузинській столиці Тифлісі. Про відносини Грузії до Кубанщини пише автор ось що: „Коли кубанська армія, під напором большевиків, мусіла перейти грузинський кордон, грузини її цілий тиждень не розброювали, ждали, щоб вона на кораблях відплила на Україну й там далі боролася з большевиками“. Але цьому оповіданню Галайчука противорічить оповідання покійного вже визначного українського кубанського діяча, міністра справедливости в незалежному кубанському уряді і літописця кубанських визвольних змагань у 1917—1920 рр. — Павла Сулятицького. З його нарису про капітуляцію кубанської армії (19. IV. — 2. V. 1920 р.) („Кубанський Край“ X, Прага, червень 1932) довідуємося про цю трагічну подію в боротьбі наших підкавказьких братів в обороні своєї тіснішої батьківщини перед большевицькою навалою.

„Ще в другій половині березня (ст. ст.) — пише Сулятицький — кубанський уряд почав клопотатися перед грузинським урядом про дозвіл на перехід кубанської армії, вразі необхідности, кордону Грузії. Відповіді з Тифлісу не було і 15 квітня Військовий Отаман М. А. Букретов, голова уряду В. М. Іваниc та начальник штабу армії полковник Дрейлінг поїхали до Гагр, щоби там порозумітися в цій справі з командуючим місцевою групою грузинської армії ген. Артмеладзе. На прохання кубанців дати дозвіл на перехід кордону, ген. Артмеладзе відповів, що сам він не може вирішити цього питання і мусить запитати свого уряду. На зауваження Отамана, що кубанці можуть бути змушені обставинами перейти кордон Грузії із зброєю в руках, представник англійського командування, який був присутній при цій розмові, заявив, що колиб кубанці намірилися це зробити, то Англія не тільки відмовить їм у якій-будь допомозі, а ще й зробить рішучий спротив.

Того ж дня уряд доручив членові уряду Белашову звязатись із Гагр з кубанською делегацією в Тифлісі, щоби довідатися від неї про остаточну відповідь грузинського уряду.

На другий день, коли кубанські частини відступали від Сочі, телефон випадково не був занятий. Цю обставину використав командир большевицької дивізії, яка насідала на кубанців, полковник Єгоров. Він викликав до телефону ген. Морозова і запропонував йому розпочати переговори про мир. Ген. Морозов відповів полк. Єгорову, що сам він робити це не має права і повідомить про одержану пропозицію кого слід.

Отаман, що був уже в Адлері, одержавши від ген. Морозова докладне телефонічне повідомлення про його розмову з полк. Єгоровом, негайно повідомив про це голову уряду. Голова уряду висловився за доцільність ознайомлення з пропозицією полк. Єгорова представника англійського

командування. Запросивши останнього, Отаман прочитав йому одержану від ґен. Морозова телеґраму і спитав, що він думає з приводу пропозиції полк. Єгорова. Англієць відповів, що на його думку становище кубанської армії таке, що слід використати нагоду й розпочати переговори з большевиками про мир. А в цей час одержано від Бєлашова з Гагр повідомлення, що Грузія рішуче відмовилася пустити кубанців на свою територію.

Одержавши такі вісти від Бєлашова, Отаман негайно скликав представників вищого командування кубанської армії на нараду (ґен. Шіфнер-Маркевич, ґен. Болховітінов, ґен. Калінін — від донців, полковник Дрейлінґ та інші). На нараді був присутній і голова уряду.

Начальник штабу полк. Дрейлінґ у своїй доповіді зясував становище армії. Виявилося, що в армії рахується 47 тисяч вояків, але боєздатних мається лише 5-6 тисяч; що переважаюча більшість вояків деморалізована, а частина недужих; що набої на вичерпанні, провіянту вистачить на день, а фуражу нема цілком. Представники командного складу ствердили відомість начальника штабу армії про небоєздатність підляглих їм частин.

Обміркувавши питання — що далі робити? — більшість представників командного складу армії висловилася проти переходу грузинського кордону однаково, як із збереженням зброї, так і під умовою розброєння, бо — говорилося на нараді — в першому випадку довелося б поруч із грузинами воювати з большевиками, які „всьо же русские люди" (так казав полк. Дрейлінґ), а в другому — „русское оружие пришлось бы отдать грузинам..." А ґен. Калінін (донець) заявив, що наліпший вихід із становища, яке склалося, запропонувати большевикам мир, а потім піти разом з ними завойовувати Грузію...

Отаман довів до відома присутніх, що Грузія кубанців не пускає на свою територію ні зі зброєю, ні без зброї, і прочитав телеґраму ґен. Морозова. Голова уряду заявив, що колиб армія примушена була розпочати переговори з большевиками про мир, то слід було б ці переговори по можливости затягти, щоб усі ті, хто не бажає здаватися большевикам, чи не хоче їхати у Крим, — для чого негайно треба було би викликати пароплави, — встигли так чи інакше, перейти кордон Грузії чи вирядитися через гори додому. Цю пропозицію підтримав ґен. Шіфнер-Маркевич і на нараді ухвалено: орґанізувати комісію для переговорів з большевиками про мир, доручивши їй ці переговори затягти.

У склад комісії увійшли: полк. Дрейлінґ, ґен. Ґолубінцев (донець) та ґен. Морозов. Останній був головою комісії з огляду на те, що переговори треба було розпочинати на фронті підлеглих йому частин.

Члени наради висловилися за доцільність участи в переговорах з большевиками і голови уряду. Голова уряду заявив, що він при переговорах може бути лише присутнім, але ніяких протоколів та актів не підписуватиме.

Тоді ж було післано у Крим по радіо прохання вислати пароплави.

Того ж дня (16. IV) увечері комісія на чолі з ґен. Морозовом і в присутности голови уряду стрінулася з представниками большевицького командування. Але через те, що останні не мали належних уповноважень, переговори обмежилися взаїмною згодою припинити воєнні операції до наступної зустрічі. Комісія без ґен. Морозова, який лишився на фронті, вернулася до Адлеру.

На другий день (17. IV) Отаман скликав нараду, на якій, крім осіб, що брали участь у першій нараді, були присутніми ґенерали: Чумаченко, Лещенко та Косякін. Підчас доповіді членів комісії про свою вчорашню зустріч із большевиками, було одержано з Гагр від начальника штабу місцевої ґрупи грузинської армії таку постанову грузинського уряду: „З огляду на захоплення большевиками Азербейджану і наближення їх до кордонів Грузії, грузинський уряд та його армія мусять бути готовими до всіляких подій. Перехід на грузинську територію декількох десятків тисяч небоєздатних кубанських козаків порушить правильну комунікацію розташованого по побережжі грузинського війська, зменшить його боєздатність і дуже ускладнить і без того тяжке становище харчового питання. Тому перехід кубанськими частинами грузинського кордону цілковито неможливий, і всі спроби це зробити — стрінуть з боку Грузії збройний спротив. Виняток буде зроблений тільки для Військового Отамана, Ради, членів уряду, членів „Верховнаго Круга" (зверхнього козацького уряду федерації Донщини, Кубанщини й Терщини), почесних стариків і окремих осіб командного складу; всіх їх Грузія прийме як політичних еміґрантів, а військовим частинам радиться евакуватися на єдино вільну від большевиків російську територію у Крим".

Після ознайомлення з цим повідомленням ухвалено на нараді, щоб Отаман післав большевикам через ґен. Морозова умови замирення, проєкт яких подав полк. Дрейлінґ. Але большевики не погодилися на замирення й того ж дня ультимативно подали свої умови капітуляції кубанської армії; на відповідь визначили реченець 12 годин і загрозили розпочати напередодні припинені воєнні операції.

Уряд і командування зробили ще одну спробу дістати від Грузії згоду на перепуск армії через кордон. До Гагр поїхав член уряду Бєлашов і ґен. Лещенко. Туди ж поїхали ґен. Калінін клопотатися про донців та ґен. Султан Келедж Гирей про черкесів.

У надії, що грузини поширять умови перепуску на свою територію, кубанці всіляко пробують затягти переговори з большевиками, щоби дати можливість більшій кількости вояків ухилитися від здачі. А у Крим посилається нова вимога прислати пароплави.

18 квітня знову скликано воєнну нараду вже з участю всього командного складу до начальників окремих частин включно. Довівши до відома наради про умови здачі, запропоновані большевиками, полк. Дрейлінґ катеґорично заявив, що кубанські частини не в стані дати опір большевикам. А член уряду Бєлашов, який вернувся

з Гагр, повідомив, що його клопотання успіху не мали, що грузини не погодилися на зміну умов перепуску кубанців у Грузію. З огляду на це все нарада, погодившись принціпово на капітуляцію армії, вирішила вимагати від большевиків вияснення та змягчення деяких умов капітуляції.

Після цієї наради начальники частин повідомили підлеглих їм вояків про можливість капітуляції армії, а комісія в попередньому її складі виїхала на фронт. Одержавши від уповноважених большевицького командування устні пояснення на всі свої запити, комісія вернулася до Адлеру. Тут пізно увечері, знову скликано нараду, на якій полк. Дрейлінґ і повідомив про всі розяснення, подані большевиками. А в ночі Отаман одержав від большевиків ультимативну вимогу дати відповідь не пізніше 4-ох годин ранку 19 квітня. Ультимат цей був , власне, переказом на письмі всього того, що було сказано на словах комісії підчас останньої її зустрічі з большевиками.

Ознайомившись із змістом ультимату, Отаман дав наказ телеґрафічно ґен. Морозову, щоби він від свого імени післав таку відповідь: „Принципиальных возражений нет. Необходимо казаков, вернувшихся в станицы, считать на равных правах с гражданами. Хотя мною и отдано распоряжение о невыезде в Грузию и Крым, но ответственности за исполнение распоряжения принято быть не может, так как уходят самовольно. Благоволите прислать документ с подлинными вашими условиями за соответствующими подписями на мое, ген. Морозова, имя. На сообщение и разяснение етих условий частям войск, ввиду их разбросанности потребуется 2—3 суток".

Коли ґен. Морозов вислав цю телеґраму, большевики повідомили вранці 19 квітня, що вони чекають на кубанську комісію, щоби спільно обміркувати технічний бік здачі кубанської армії. Тому що ніхто з кубанського командного складу не хотів брати участи в цій комісії, Отаман доручив ґен. Морозову самому порозумітися з большевиками про деталі переведення капітуляції армії.

В останню хвилю грузини погодилися були пустити на свою територію увесь командний склад армії до урядовців включно. Але було вже запізно: бо прибули представники большевицького командування й почалася здача частин. Здалася большевикам більшість старшинського складу з ґен. Морозовом на чолі, більшість членів Законодатної Ради, член уряду Д. А. Філімонов та 34 тисячі козаків. Коло 5 тисяч кубанців виїхало на пароплавах у Крим. Грузинський кордон перейшло декілька сот козаків та черкесів, декілька десятків старшин, урядовців, членів Ради, два члени уряду Л. В. Бєлашов і П. М. Сулятицький, краєвий контрольор П. І. Курганський, а також деяка кількість біженців. Декілька членів Ради та уряду виїхали до Грузії ще до капітуляції армії, як члени делеґацій. Частина козаків кинулася у гори й перебралася на Кубанщину. Кубанський Військовий Отаман відїхав на анґлійському крейсері „Карадок" до Батуму, голова уряду на Крим. Відтягти речинець капітуляції кубанської армії не вдалося; капітуляція почалася фактично дня 19. а закінчилася 21. квітня".

Принаґідно пригадую нашому громадянству це оповідання Сулятицького про траґічну ліквідацію кубанської армії, що відбулася майже одночасно з траґічною ліквідацією Української Галицької Армії (з кінцем квітня і в початках травня 1920 р. по новому стилю; в оповіданні Сулятицького про капітуляцію кубанської армії вживається старий стиль). Як ліквідація Української Галицької Армії вплинула на те, що Армія УНР разом із союзною польською армією не могла вдержатися на Правобережжі перед напором большевиків літом 1920 р., так капітуляція кубанської армії уможливила большевикам у скорому часі ліквідацію незалежних кавказьких держав, серед них Грузії.

В нарисі м-ра Галайчука найдуть читачі ясний образ грузинських змагань оборонити свою незалежність, стараючись дістати поміч від Анґлії, згодом Італії та Зєдинених Держав Північної Америки. Але, шукаючи помочі в далеких державах, Грузія не доцінювала союзу із своїми природними протибольшевицькими союзниками. Грузини своєю невтральністю позволили большевикам спершу зліквідувати кубанську армію, відтак опанувати Азербейджан і проголосити там совєтську республику (28. квітня 1920). Перед большевицькою загрозою рятувала Грузія свою незалежність у тому часі мировим договором із совєтською Росією, заключеним у Москві дня 7. травня 1920 р.

Та большевики використали цей мир для себе; з Азербейджану вдарили на незалежну Вірменію, після опанування якої загрозили Грузії з південного сходу. Дня 26. січня 1921 р. великодержави визнали Грузію правно незалежною державою, та вже в ночі з 11. на 12. лютого увійшли большевицькі відділи від вірменської границі до Грузії. Грузинський совєтофільський „революційний комітет" „попросив помочі" червоної армії, що 25. лютого 1921 р. заняла Тифліс, хоча совєтський уряд у договорі з 7. V. 1920 р. визнав був Грузію незалежною державою.

Подаю до відома читачам тільки важніші моменти з історії грузинських державних змагань, зачерпнені з нарису м-ра Галайчука „Про Грузію та грузинів" та зазначую, що цей цікавий нарис повинен прочитати кожний українець. Бож і визвольні грузинські змагання своїми початковими етапами, договором з 7. травня 1920 р. та врешті грузинським „революційним комітетом" подібні до українських; такий самий як у нас їхній траґічний кінець і недоля в „самостійній" Грузинській Соціялістичній Совєтській Республиці, врешті спроби протибольшевицького повстання й праця політичної еміґрації, обговорені м-ром Галайчуком у кінцевому розділі „На ріках вавилонських"...

Др. Микола Андрусяк.

Документи з останніх днів існування УГА

(квітень 1920 р.)[1]

Подав: *І. К.*

У. Н. Р.

Команда II. Гал. Бриґади.

1.

Приказ[1]). Літин, дня 24. квітня 1920.

Два місяці вже минуло, як Українська Галицька Армія, виснажена довгими боротьбами й лютою пошестю, заключила злуку з большевиками.

Великі надії ми покладали на сю злуку. Ми вірили, що вона принесе нам визволення найдорожчої нам Галичини, від польського панства, але гірко на цім завелись. Вже зразу було видно, що союз з большевиками веде наше стрілецтво до нової неволі — неволі жидівсько-московської комуни, а не до визволення.

Що ж дали нам большевики?

Розділили нашу Армію між поодинокі совєтсько-московські дивізії, старшин наших частию вимордували, частию вивезли в далекі московські лягри, наслали хмару комісарів і всякої іншої сволоти в наші частини, знищили наше духовенство, хотіли єще вирвати з наших зболілих грудей наш послідний скарб — любов до свого народу — і під покришкою комуністичних кличів стопити нас в єдіну неделіму совєтску Рассєю.

Наша Армія як така вже перестала існувати для зовнішнього світу. Не маючи вже ніякого представництва, замовкла перед цілим світом. За ню міг говорити лише тов. Троцький, Ленін, Нахамкес, Муралов і прочі спасителі.

А тепер знова надійшов мент, де Українсько-Галицьке стрілецтво скинуло своїх опікунів і віддихнуло свобідніше.

Може знов закинуть нам зраду?

Зраду закинуло нам в минувшім році здеправоване наддніпрянське правительство, коли ми перейшли до Денікіна. Закинув нам зраду Денікін, коли ми опинились над пропастю безвихідного положення в його союзі і конечністю рятунку були приневолені шукати союзу з большевиками.

Закинуть нам тепер зраду й большевики, що ми їх опустили.

Однак ні один щирий Українець не посміє нам закинути, що ми зрадники свойого народу. Коли треба буде завести комуну у себе, то заведемо її, але так, як ми схочемо й як сего буде вимагати інтерес нашого народу.

Ширший світ довідається ще о нас і осудить, чи доброю ми йшли дорогою, чи злою.

Як би се не було, факт є, що в історії не було другої подібної армії, яка би перейшла стільки горя, злиднів і наруг, як Ти, Українське, Галицьке Стрілецтво.

Але й нема другого приміру в цілім світі, щоб хто так непохитно стояв за ідею визволення свойого народу, як Ти Український Стрільче.

Команда Бриґади все йшла за голосом дорогих їй Стрільців. І коли побачила, що послідня дошка рятунку, якого ми сподівалися від нашого нового опікуна, завела — рішилась на послідну пробу визволення.

Тож нехай ніхто з Вас не вагається, куди йому тепер йти. Наш клич тепер один: Скинути ярмо опікунів, оспертися на власних силах й бити всіх ворогів. Тоді тільки станемо сильними й пробємо собі дорогу до визволення рідної нам Галичини.

Нехай живе Самостійна Українська Народня Республика.

Комендант Української Галицької Бриґади:

Говінський в. р.

Начальник штабу:

А. Ерле в. р.

За точність: **Панас**

2.

Диспозиція на 26. IV. 1920.[2])

Село Буцни, дня 26. IV. 1920., год. 7.35.

I) Вчера занято Бар. Сьогодня наступить широко закроєний наступ здовж цілого фронту для осягнення загальної лінії Северинівка—Матейково—Могилів. Наступ започатковано вже 26. с. м. о 5. год. передполуднем.

II) Після наказу XXIV. бриґади (польської — І. К.), має власна бриґада (це є III. Бриґада — давний III. Гал. Корпус — І. К.) посунутися вперед черед Кузьминці—Митки до Матейкова. Похід вперед відбудеться під прикриттям полка кавалерії полк. Ґонсовського, тепер в Голубівці (цей полк кавалерії — польський — І. К.).

2. полк (давна 2. Коломийська Бриґада — І. К.) провадить наступ з кавалерійським полком Ґонсовського й длятого зараз порозуміється з тим кавалерійським полком. Початок походу вперед о 8. год. передпол.

Запас бриґади — 8. й 11. полки (давні 8-ма й 11-та Бриґади — І. К.) машерують щойно на авізо команди бриґади а до того часу остають в похідному поготівлю.

11. полк забезпечується проти Верхівки, зглядно шукає злуки з польською кольоною, яка посувається вперед на полудне від власної бриґади через Верхівка—Мартинівка.

Північна сусідна кольона йде через Стефанки до Северинівки.

Полуднева сусідна кольона — один курінь 51. полка піхоти (польський — І. К.) з Буцн до Мартинівки. 2. полк має там навязати злуку.

Вужчий штаб бриґади перейде відтак до Миток. Телефонічну злуку навязати. Длятого збудує 2. полк телефонічні проводи дальше аж до Миток.

Найближчий приказ по осягненню цілі наступу.

Іде до 2., 8, і 11. полка, до полк. Ґонсовського через 2. полк; до майора Садовніцкого через курінь 51. полка піхоти в Буцнах.

Оп. Ч. 745. За команданта:

Любковіц, от.

---

[1]) Цей приказ друкований як відозва-летючка. Її текст ми подали без стилістичних змін, змінивши тільки дещо правопис.

[2]) Переклад з німецького. Ця диспозиція для частин III. Бриґади, давнішого III. Галицького Корпусу. — В скобках мої завваги — І. К.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

З числом 4. за квітень ц. р. вислано ІІ. Т. Передплатникам розрахункові перекази для висилки передплати.

На жаль не всі Передплатники прислали біжучу передплату за II. четвертьрік 1937 р. і тому всеи не отримують чергового (пятого) аркуша Споминів Ген. Кравса „За українську справу". Якщож вирівнають цю передплату в перших днях травня, то отримають цей аркуш додатково.

Точні Передплатники отримають разом з останнім аркушем Споминів також окладинку для оправи окремих аркушів в книжечку, а також світлину автора споминів.

Доповнення до знимки старшин VII. Львівської Бригади, поміщеної в ч. 4. „ЛЧК" з квітня 1937, стор. 9: 22. чет. Дмитро Гурій, кур. адют. II/14. п., 23. пор. Оргинський, 26. чет. Олекса Черник (а не Іван).

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IX. річник // Число 5. // Травень 1937.

ЗМІСТ:

Редагує: [illegible]. Відповідальний редактор: [illegible]. З друкарні Наукового Т-ва ім. Шевченка